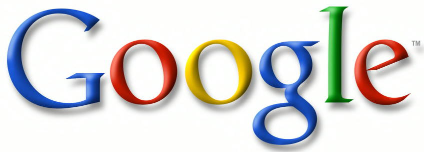
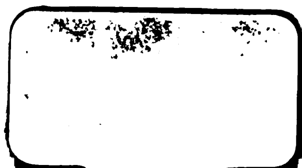

600096074W

OBSERVATIONES CRITICAE

IN

CICERONIS EPISTOLAS

AD FAMILIARES.

OBSERVATIONES CRITICAE

IN

CICERONIS EPISTOLAS

AD FAMILIARES.

SCRIPSIT

D^R. H. A. KLEYN.

LUGDUNI-BATAVORUM

E. J. BRILL,

MDCCCLX.

PARS PRIOR.

Quicumque omni ope nititur cognoscere Latinitatem veram, exquisitam et excultam, simulque id agit, ut rem Romanam publicam et privatam totam et penitus perspiciat, is meo quidem iudicio debet incipere a Ciceronis epistolis, opere nobilissimo et, si quod aliud, magno oratore dignissimo. Neque mihi alia causa fuisse videtur, cur a principibus inter literarum Latinarum peritos, tum remotioris, tum recentioris aetatis tractatae sint tam studiose quam diligenter.

Qui enim ex iis perceperit, qualis sit sermo Latinus venustus, castus, simplex et nativus, ei patet aditus optimus ad Ciceronianae eloquentiae documenta, et facilis transitus est ad cetera scripta bene intelligenda; is epistolas sibi normam proponens cum fructu versabitur in Cicerone interpretando et emendando, et in abiiciendo sordes Ciceronis nomine venditatas eoque nomine plane indignas. Haec scientia, etsi per se satis est optabilis, non unicus fructus est, qui inde redit. Si enim inde nobis comparaverimus notitiam institutorum legumque Romanarum, si attenderimus ad civium vitam et societatem, morum condicionem, et statum humanitatis, studiorum, artium et scientiarum, denique ad ingenium populi, idque non solum maximis et reip. difficillimis temporibus, sed etiam in viris summis et civitati administrandae prorsus deditis, tum non multum nobis deësse videtur, quominus ex rep. adulta, tam praeclare a Cicerone descripta, iure coniiciamus, qualis fuerit antiquae et crescentis condicio; tum rerum forensium et domesti-

carum natura, totiusque reip. administratione eiusque rationibus et causis absconditis pér tempora gravissima bene cognitis, haud difficulter multa, quae alioquin latuissent, in *tota* historia Romana nobis revelabimus atque illustrabimus. Ad hanc utilitatem, quam nemo, cuiusvis sit generis et ordinis, umquam aspernatus est, peculiaris accedit iucunditas, quoniam ex solis epistolis, praesertim ex epistolis ad Atticum, apparere potest, quid de Ciceronis humanitate, arte oratoria et politica sit statuendum. Nam in epistolis suis, quas in lucem prodituras numquam suspicari potuit, plerumque animi affectus, cogitationes et consilia Attico suo abunde patefecit et ceteros amicos non celavit.

Hae res iam olim ludi magistros movisse videntur, ut non inviti ex iis epistolis discipulos linguam Latinam docerent, et postea hodieque effecerunt, ut nobilissimi philologi, summa *ἀγχινοίᾳ* et *εὐστοχίᾳ* praediti, epistolas tererent terantque et abluant immunditiem multifariam. Sed tamen, licet strenue in iis purgandis elaborarint, vehementer etiamnunc textus laborat, hiat, aures offendit, vulnera omne genus habet. Huic laboranti pro parte subvenire decrevi, et indicabo quae plus semel suspecta iudicabam. Videamus de singulis.

Initium ducam ex Lib. I. ep. 9. § 21. «Quamobrem, ut paulo ante posui, si essent omnia mihi solutissima in republica, non alius essem, *atque nunc sum.*»

Quotiescunque haec verba relego, toties vocc. *atque nunc sum* mihi sunt offensioni. Verba, quae spectat Cicero, haec sunt: «De quo sic velim statuas, *me haec eadem sensurum fuisse*, si mihi integra omnia atque libera fuissent.» Videmus eandem sententiam his verbis contineri, sed deësse *alterum membrum* comparationis; quod fortasse in hac sententia paulo minus improbaremus, quam in illa improbandum est.

Sufficiebat videlicet Romanis *alius sum*, nec solebant addere aliquid, quod debilitaret sententiam. *Alius sum* nihil aliud significat, quam contrarium eius, quod dicit Cicero in Planc. c. 38. § 93. «*idem sum, qui fui semper* et II Verr. 1 § 2.

Testis esto ipse Cicero in ep. ad fam. VI. ep. 12. «Itaque homines *alii* facti sunt.» et Plautus Trin. I. 2. 123.

Pro di immortales, verbis paucis quam cito
alium fecisti me! alius ad te veneram.

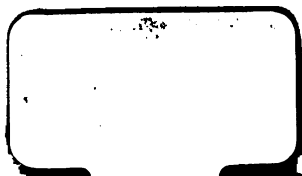
Eadem loquendi ratio etiam Graecis videtur fuisse in usu. Scribit festivus Theophrastus I. *π. εἰρ. καὶ λέγειν ἑαυτὸν ἕτερον γεγονέναι*, et sic alibi. Quis autem aequo animo ferat, quod nunc legitur in Demosth. Phorm. pag. 911, (Reisk.) *ἕτερος ἤδη ἦν καὶ οὐχ ὁ αὐτός?* Sanior exibit sententia, si in vocc. *καὶ οὐχ ὁ αὐτός*, agnoveris librarii manum. Nam quemadmodum apud Romanos se res habet, sic est etiam apud Graecos. Dicebant illi aut *ἕτερός εἰμι* aut *οὐκέθ' αὐτός εἰμι*, cui opponitur *αὐτός εἰμι*. Conferatur de hac locutione egregia Valckenaerii adnotatio ad Eur. Phoen. vs. 927.

Legitur in Lib. II. ep. 7. «Non scribo hoc temere; cui scribam, video; novi animum, novi consilium, non vereor, ne quid *timide*, ne quid stulte facias, si ea defendes, quae ipse recta esse senties.» Quicumque cognoverit, quale Curionis tribuni pl. (cui haec epistola scripta est) fuerit ingenium, sentiet non necesse fuisse, ut Cicero vereretur ne Curio faceret *timide*, et ideo non perspiciet, cur de timiditate mentio iniiciatur. In superioribus Cicero ipse scribit, «neminem esse, qui eum possit superare sapientia,» et addit continuo; quae laudavi. Quis mihi non statim dabit pro *timide* legendum esse *temere?*

Nam prior pars sententiae fundamentum est posterioris, qua Cicero probat suum de Curione iudicium, eum *prae sapientia* nihil *temere* neque stulte esse facturum. Sic etiam invenimus Lib. IX. ep. 16. § 5. «Reliquum est, ne quid *stulte*, ne quid *temere* dicam aut *faciam* contra potentes; id quoque puto esse *sapientis*. Idem coniungit sic «stulte et incaute» ad Att. VII. ep. 10.

In eodem libro ep. 13. ext. «Mihi, inquit, erat in animo, quoniam iurisdictionem confeceram, civitates locupletaram, publicanis etiam superioris lustri reliqua sine sociorum ulla querela

OBSERVATIONES CRITICAE

IN

CICERONIS EPISTOLAS

AD FAMILIARES.

sententia pro parte liberata est panno in hac quidem periodo plane inutili. Remanent tamen duae difficultates; nam sententiae nexui non satis mederi potuerunt. Quo etiam accedit, ut Latinum non sit. «*sum in exspectatione rei*» pro *res est in exspectatione*. Alii legendum proposuerunt *cura*, *ut sciam*, aut *fac*, *ut sciam*: quae coniectura ideo sermonis Latini elegantiae repugnat, quod etiam tum plurimum abest, ut nexus sit restitutus et Latinitas sanata. A loco intricato manum abstinere nolumus et dicemus, quomodo difficultas tolli possit.

Si aliquantulum intelligo, *cur* et *quid* Plancus scripserit, *tota* epistola in hunc finem est composita, ut declararet Ciceroni suas hortationes, de quibus agitur in ep. tertia, sibi non solum semper cordi fuisse sed etiam nunc esse et perpetuo fore curae. Incitaverat enim orator Plancum, ut patriae opitularetur, valediceret partibus Caesarianis, redivivis in Antonianis, et sic, non partibus favendo, in his reip. difficillimis temporibus *veram* dignitatem et gloriam sibi acquireret.

Nulla sententia in tota epistola legitur, quin huc pertineat. Respondet Plancus numquam fore, ut a Cicerone praesente dissentiret, neque nunc eo absente se commissurum, ut ullum factum suum iure reprehendere posset. Sibi tamen *nota* esse debere, quae Antonius Brutusque in Gallia Cisalpina agerent, quid Senatus in Urbe mense Ianuario decreverit: se in his rebus Senatus auctoritatem secuturum, et interea angi cura, ne Galliam in officio posset retinere. Quod si sibi successum esset, tum sine dubio se satisfacturum et Ciceroni et omnibus bonis. Dubium certe non est, quin Plancus respexerit Antonii, Bruti et Senatus actiones, ut et fecit Brutus (ad Fam. XI. ep. 20 § 2). Hinc sequitur, ut locum sic constituamus:

«*Solum* in exspectatione omnium rerum, quid in Gallia citeriore, quid in Urbe mense Ianuario geratur, *fac ut sciam*. Interim «et quae sequuntur. Eadem ferme constructio occurrit Lib. I. ep. 9 § 17, ubi Cicero scribit: «Neque vero ego mihi postea quidquam assumpsi, neque hodie assumo, quod quemquam malevolentissimum *iure possit* offendere: *tantum*

enitor, ut neque amicis neque etiam alienioribus opera, consilio, labore desim,» cf. ad Att. I. ep. 6 init.

In Epistola VI. § 3; «complures in perturbatione reipublicae consules dicti, quorum nemo consularis habitus, nisi qui animo exstitit in rempublicam consulari.» Erratum est in verbo *consules:* nam in tali oppositione verborum *dicere* et *habere* idem semper praedicati nomen, quod vocatur, adiicitur. Debent igitur loco laudato sibi invicem respondere *complures* CONSULARES *dicti* et *nemo* CONSULARIS *habitus* eodem modo, quo est in Ep. ad frat. I. ep. 1. c. 10 § 31 «parentem Asiae et *dici* et *haberi* velis.» Sed, quod diximus, etiam magis stabiliet Phil. VII. § 5, quoniam dictum est eodem ferme tempore. Scribit Cicero «Et quidem *dicuntur*, vel potius se ipsi *dicunt* CONSULARES, quo nomine dignus est *nemo, nisi qui tanti honoris nomen potest sustinere.*» coll. Phil. I. § 14; ad Att. I. ep. 15 § 1. Tusc. Disp. V. § 7 et 8. Nep. Milt. c. 8 § 3. Ex loco orationis Philippicae in promptu est Ciceronem scripsisse *consulares*, non *consules.*

Excipiat hunc locum ep. 8 § 1. «Non enim *praeteritam culpam* videri volo redemisse.» Si iudicatum erit meridie non lucere, poterit, opinor, dici *culpa praeteritur* pro *culpa committitur* vel potius *aliquid committitur culpa*, ut est in Lib. IV. ep. 1 et XIV. ep. 1 § 1. Indubitate dicitur «officium *praeteritur culpa*, ut habemus in ep. 4, sed *culpam praeteriri* sic dici nequit. Alterum argumentum ad probandam falsam lectionem etiam peti potest ex usu quotidiano, qui in epistolis, quas *verbis quotidianis texere* solebant Romani, Cicerone teste, minime est negligendus. In vita communi *culpam redimere* idem valebat, quod solemnis formula *praeterita mutare;* quod se procul habuisse testatur Plancus. Cf. et Caes. B. G. I. c. 20 et Cic. ad fam. VII, 28 § 3. Satis diu interpretamentum locum obtinuit in § 4:» Muniendi vero nosmet ipsi fuimus aucto exercitu auxiliisque multiplicatis; ut, quum praeferremus sensus *aperte*, tum etiam invitis quibusdam, sciri, quid defensuri essemus, non esset periculosum.

Coll. Cic. pro R. A. 31 § 87 *Praefers avaritiam*, ut alibi dicitur nude «*prae te fers*,» delendum est *aperte*, cf. de Off. II. c. 11 § 39, de nat. Deor. I. § 12.

Eiusdem generis est, quod legitur in ep. 10 § 1: «Is enim mihi videri solet honos, qui non propter spem futuri beneficii, sed propter magna merita claris viris defertur *et datur*.» Verbum *deferre* habere vim multo efficaciorem verbo *dare* et idcirco hoc post illud *languere*, bene tenebit, qui Ciceronem attente legerit. Cf. v. c. pro Flacco § 1 et Brut. c. 81 § 281. Explicandi causa multa olim verba sunt addita, quae, quia sententiae vim extenuant, nunc interpolatorem produnt. Modo non dispari habemus in Phil. XIII. c. 10 § 22. T. Plancus, ceteri pares, qui id pugnant, *id agunt*, ut contra remp. restituti esse videantur. Propter locos sat multos expellatur *id agunt* cf. e. g. pro R. A. c. 3 § 8 et Mur. § 47.

Sequitur ep. 11 § 1: «Non mediocris adhibenda mihi est cura, ut reip. me civem dignum tuis laudibus praestem; in amicitia *tua* memorem atque gratum.» Totus locus clamat restituendum esse TUI MEMOREM cf. ep. XIII. ep. 87. «Quem quidem multo etiam pluris postea, quam decessi, facere coepi, quod multis rebus expertus sum *gratum hominem meique memorem*.» Multo peius lapsum videmus librarium in § 3: «Quod reliquum est, tuum munus tuere, et me, *si quem esse voluisti*, eum exitu rebusque cognoscis, defende ac suscipe.»

Post *quem* desideratur una tantum vocula, nempe *me* cf. ad fam. I. ep. 7 init., ep. 9 § 18; III. ep. 9; V. ep. 8 § 5, ad Att. VII. ep. 8 § 1; in Pis. § 76.

In sequenti epistola § 3 legimus: «Recitatis literis, oblata religio Cornuto est *pullariorum admonitu* non satis diligenter eum auspiciis operam dedisse.» Pullarii, credo, non *admonebant*, sed *monebant*. cf. Cic. de Div. 41 § 87, Liv. VIII. c. 30 Ovid. Met. XIII. vs. 723.

Devenimus ad locum haud facilem ad explicandum (ep. 12 § 5). «Perge igitur, ut agis, nomenque tuum commenda immortalitati, atque haec omnia, quae habent speciem gloriae,

collecta inanissimis splendoris insignibus, brevia, fugacia, caduca esse existima.» Coniecit Lambinus *collectam ex inanissimis*, sentiens, ut videtur, non bene explicari posse, quid hoc loco sit *colligere haec omnia inanissimis splendoris insignibus*. Sed vereor, ne eiusdem emendatio, si fieri potest, etiam magis sententiam obscuret. Etenim quomodo species gloriae colligi potest ex insignibus *splendoris inanissimis?* Neque hoc Cicero his verbis spectavit, sed, ni fallor, hoc voluit, ut Plancus contemneret *vanam* gloriam peteretque perennem et solidam, quae nititur virtute et praestantia, neque est acquisita artibus et gratia hominum. Sic demum recte praecedunt «nomen tuum commenda immortalitati» et ordine sequuntur statim «verum decus in virtute positum.»

Pro *inanissimis* suspicor Ciceronem scripsisse *vanissimis;* tum scribendum est *collectam e vanissimis splendoris insignibus* aut, quod equidem praefero, *contenta vanissimis splendoris insignibus* «i. e. haec omnia, quae una cum *vanis splendoris insignibus* stant caduntque, iisque amissis, similiter evanescunt, contemne, brevia, fugacia, caduca esse existima.

Notissimam corruptelam deprehendimus in ep. 15 § 4. «Si nos mediocris modo *fortuna Reipublicae* adiuverit, et audaciae perditorum et nostrae sollicitudinis hic finem reperiemus» Saepius confunduntur PR., P. R. et R. P.; hic scribendum *fortuna P. R.* i. e. *populi Romani*.

In epistola 17 § 3. «Studium mihi suum L. Gellius de tribus fratribus se Gaviano probavit.» Verba, quae nunc nihili sunt, leni mutatione probabilem reddent sententiam. Legendum «de tribus fratribus S. A. G. Avianis i. e. Sexto, Aulo, Gaio Avianis. Pariter mentio fit in Lib. IX. ep. 21 § 3 de tribus aliis fratribus; scribit Cicero:» Tres illi fratres fuerant, C. Cn, M. Carbones. Turbata est sententia in ep. 21 § 3. «At Laterensis, vir sanctissimus, suo chirographo mittit mihi litteras, in eisque desperans de se, de exercitu, de Lepidi fide, querensque se destitutum, *in quibus* aperte denuntiat, videam, ne fallar» cet. Ernestium primum offenderunt *in*

quibus; vir acutus quidem, sed saepe nimis properans nihil melius repperit, quam delere, quae viderentur corrupta. Nobis tamen in hac emendatione non est acquiescendum, nam procul dubio excogitari potest aptius quid.

In vocabulis *in quibus* latet *liquido*, cuius interpretamentum *aperte*, quomodo intrusum sit in textum, non est in occulto. In eadem §. «Ipsa chirographa omnia et quibus credidi, et ea, quibus fidem non habendam putavi, Laevo Cispio dabo perferenda» Legatur *omnia et ea*, *quibus credidi*, sicut iam Lambinus voluit. Cf. e. g. ad frat. II. ep. 1 c. 3 § 24; Phil. II. c. 36 § 91.

In epistola sequenti oratio male sana est et laborat in § 2: «Quod ad me perscripseras de re agraria, si consultus senatus esset, ut quisque honorificentissimam de te sententiam dixisset, *eam secutus essem*, *qui certe ego fuissem.*» Orationem pessime habitam esse, nemo fuit quin agnosceret. Ernestius: «*ita eam secutus essem.*» Quis non sentit ne sic quidem manum emendatricem orationem sanasse? Quid, quaeso, est, «*sententiam eius*, *qui honorificentissime de te dixisset*, *secutus essem*, *qui certe ego fuissem?* Perspicuum est corrigendum esse, *eam secutus esset*, nempe *senatus* cf. ep. 13 et Milon. § 39.

Verba, quae aliis litteris distinguam in ep. 24 § 4 et ep. 28 § 3. et ep. 30 § 3 lectore imperito, sed non Cicerone auctore gaudent. In epistola 24 legitur: «Ad hoc robur nostrorum exercituum sive Africanus exercitus, *qui est veteranus*, sive Caesaris accessisset, aequo animo summam rempublicam in discrimen deduceremus, et in ep. 28:» consules egregii: praeclarus D. Brutus: puer egregius *Caesar.*» Satis notum erat Ciceroni, qualis esset Africanus exercitus, et Trebonio, quem Cicero peteret vocabulo *pueri.* cf. ad Att. XIV ep. 12 § 2, XVI. ep. 11 § 6, ep. 15 § 3, ad fam. XII. ep. 25 § 4. In ep. 30: Etsi dexterius cornu — — — impetu primo fugaverat legionem XXXV Antonii, ut amplius passus * ultra aciem, *quo loco steterat*, processerit,» nemo defendet *quo loco steterat.*

Emblemata alia indicare pergam simulque corrigam ep. 32 § 3. Ibi nunc legimus: «Quum quidem pransus, nudis pedibus, tunica soluta, manibus ad tergum reiectis, et illi misero quiritanti C. R. NATVS (quod alii codices omittunt) SVM responderet: Abi nunc, populi fidem implora.» Non possum mirari satis, quod verba C. R. NATVS SVM usque ad hunc diem remanserunt in editionibus. Pervulgatum est, iis, qui iniustis suppliciis afficerentur in provinciis, statim in ore esse illud CIVIS ROMANVS SVM (Ῥωμαῖός εἰμι) ut significarent, se *provocare ad populum*, cf. e. g. Verr. V. § 147, 161, 162, 165, 166, 167, 169. Haec consuetudo exprimitur unico *quiritandi* verbo. Docet nos Varro L. L. VI. 7. 68: «*Quiritare* dicitur is, *qui Quiritium fidem clamans implorat*,» qui usus etiam patet ex ipso Balbi responso: *populi fidem implora*, et illustratur Caesaris loco (de B. G. V. c. 7) et copia exemplorum, quae congessit Brissonius de Formulis Lib. VIII. pag. 718 et 719. Non addit Varro «clamans C. R. NATVS SVM,» nam hoc quidem esset *ineptire*, non docte Romanis explicare verborum significationem. Neque Cicero docendus erat Pollioni quid esset *quiritare*. Ludi magistris pannis istis opus fuerit, nobis liceat istis carere. Non minus peccatum est in Lib. XII. ep. 10 § 1: «Nos de Dolabella quotidie, quae volumus; sed adhuc sine capite, *sine auctore*, rumore nuncio.» Verba *sine auctore* adscripsit is, cui epistola sine capite egere videbatur interpretatione. *Epistola sine capite* idem dicit, quod *epistola sine auctore* i. e. ἐπιστολὴ ἀδέσποτος, cf. XV. ep. 17 § 3 Planc. § 37. Adhuc internecionem effugit vitium in ep. 1 extr. «Da operam, ut valeas. *Vale*.» Vide, an ei vocabulo *vale* vale dicere possis. Unum tantum interpolationis exemplum addam, quia aeque turpe et non minus manifestum est. Legitur Phil. V. § 34: «Quapropter, ne multa nobis quotidie decernenda sint: consulibus totam rempublicam permittendam censeo hisque committendum, ut rempublicam defendant, PROVIDEANTQUE *ne quid respublica detrimenti* ACCIPIAT.» Persuasum mihi habeo ultima verba stare non posse

bene intelligenti. Verba *provideant* pro *videant* et *accipiat* pro *capiat* satis demonstrant hoc loco falsarium quemdam titubasse. Certa est formula «*committere, ut Coss. rempublicam defendant*, quae non multum distat ab illo:» *videant Coss. ne quid respublica detrimenti capiat*, cf. Phil. VII. § 14, in Pis. c. 31 § 77; ad Att. II. ep. 1. § 8 et Briss. de Form. II. pag. 214. Fortasse haec verba, olim in margine a Vegetii aequali aut quodam aetatis posterioris adscripta, in textum sunt transposita.

Modo dicebam, me vitium exemturum e loco laudato ep. 32 § 3; quo nunc redeo. Balbi responsum hodie sic exhibetur ab editoribus: «Abi nunc, populi fidem implora.» Nisi quidvis pro quovis dici posse credemus, illud *abi* formam mutare debet. Dicebant Romani aut in 2. persona *I nunc* aut in 3. aliquanto lenius *Eat nunc*. *Abi nunc* aut *abeat nunc* me legisse non memini. Fieri potest, ut vocc. *abi nunc* originem trahant a vocc. *at i nunc*, verum praestare videtur lectio: *I nunc, populi fidem implora;* quod acriter et mordaciter dictum est. Sic legimus Virg. Aen. 9 vs. 634.

I nunc et verbis virtutem illude superbis.

Lib. IV. vs. 381. I, sequere Italiam.

Iuv. 10 vs. 310. I nunc et iuvenis specie laetare tui. cf. porro Ovid. Met. 12. vs. 475; Iuv. 6. vs. 306; Prop. 3. 16 v. 17. Liv. 8 c. 7 et 19. Sen. Quaest. Nat. I. c. 16, ad Hel. c. 6 et 10; Ep. 88. Curtius Lib. VIII. c. 1 extr. (I nunc ad Philippum et Parmenionem et Attalum). Sic habemus Suet. Ner. c. 35: *Eat* nunc, mater. Sen. cons. Helv. init. «*Eat nunc aliquis* Sil. XI. vs. 392. *Eat improba Iuno.*

In epist. 34 § 3. Scribit Lepidus Ciceroni: «Memini et illa superiora, quae abs tua voluntate profecta sunt, ad meam dignitatem augendam et ornandam, quae perpetuo *animo fixa manebunt.* Abs te, mi Cicero, magnopere peto, si meam vitam et studium diligentissime superioribus temporibus in rep. administranda, *quae Lepido digna sunt*, perspecta habes, ut

paria aut eo ampliora reliquo tempore exspectes.» Primum non necesse est, ut Lepido hexametri clausulam condonemus, si modo reponamus *fixa haerebunt*, quod fortasse in tali sententia unice verum est; tum vocc. *quae Lepido digna sunt* spuria esse iudico, nam si Lepidus hoc scripsisset, nunc, credo, legeremus *quae* ME *digna sunt*.

Neque omittendum est in ep. 24 § 5 malam interpunctionem esse positam. «Scis tu, mi Cicero, quod ad Caesaris amicitiam attinet, societatem mihi tecum esse communem — — —. § 6. Sed, quidquid tibi scribo, dolenter me hercule magis, quam inimice facio. Quod vivit Antonius hodie, quod Lepidus una est, quod exercitus habent non contemnendos, quod sperant, quod audent, id omne Caesari acceptum referre possunt.» Sententia periit, nam illud *sed* sententiam sequentem cum superiore connectit, quae sic sane coniungi non potest. Quid multa? Verba *Quidquid* — *facio* in parenthesi sunt ponenda, et tum puncto deleto oratio continuanda verbis: *quod* vivit Antonius cet.

Valde speciosa est Bakii viri cl. emendatio in ep. 15 § 2. Profeci itaque per Laterensem internuncium: fidem mihi dedit cet. Rem acu tetigit senex ingeniosissimus interpungens: «Profeci. Itaque per Laterensem internuncium fidem mihi dedit.» Eadem opera addi potest eiusdem pulcherrima correctio in libro *de* Div. I. § 46. «Hac ratione et Chrysippus et Diogenes Antipater utitur. Quid est igitur, cur dubitandum sit, quin sint ea, quae disputavi, verissima? Si ratio mecum facit, si eventa, si populi, si nationes, si Graeci, si barbari, si maiores etiam nostri, si summi philosophi, si poëtae, si sapientissimi viri, qui resp. constituerunt, qui urbes condiderunt, si denique hoc semper ita putatum est (nam haec verba recte post *condiderunt* ponenda esse censuit Hottingerus), an dum bestiae loquantur exspectamus? hominum consentiente auctoritate contenti non sumus?»

Cum argumentandi ratione non quadrare interpunctionem optime sensit Bakius.

Postquam enim Q Cicero in praecedentibus conatus est variis exemplis demonstrare, apud *omnes* aeque valere divinationem, concludit his verbis: «Quid est igitur, cur dubitandum sit, quin sint ea, quae disputavi, verissima?» et ut denuo proponat, cur omnis dubitatio eximenda sit, adiicit uno tenore: si eventa,» cet. Stultum esse in tanto consensu velle dissentire contendit Q. Cicero. Tum contrarii absurditatem exprimit dicens: «An dum bestiae loquantur, exspectamus, hominum consentiente auctoritate non contenti sumus?» Vox *an* tum posita est in obiectione, ut c. 36 § 79: «Quid igitur exspectamus? An dum in foro nobiscum dii immortales, dum in viis versentur, dum domi?» Illud *an* mirantis est in interrogatione, de quo vide Bakium in Schol. Hypom. IV. pag. 73. Cum viro sagacissimo locum sic constituamus: «Quid est igitur, — — — verissima, si ratio mecum facit — — — si hoc denique semper ita putatum est. An dum bestiae loquantur exspectamus, hominum consentiente auctoritate contenti non sumus?»

Sumam locos aliquot corrigendos ex Libro XI. Scribitur in epist. 1 § 3. «Quid ergo est, inquis, tui consilii? Dandus est locus fortunae: cedendum ex Italia, migrandum Rhodum aut aliquo terrarum *arbitror*.» Omittendum est *arbitror:* si enim respondetur ad quaestionem: *Quid ergo?* aut *Quid ergo est?* plerumque non ponuntur verba supervacanea.

Negligentiam orationis concoquere non valeo in ep. 10. § 4. «Sed neque Caesari imperari potest, nec Caesar exercitui suo.» Scriberet unusquisque nostrum *nec a Caesare*, quod cur Brutus non scripserit, quamquam fuisset scriptu facillimum, nemo facile dixerit.

In ep. 14 § 3: «Scripsisti autem ad me *iis*, quas Idibus Maiis dedisti, modo te accepisse a Planco litteras, non recipi Antonium a Lepido.» Quod in superioribus nullam fecit mentionem de epistolis aut aliis aut ipsius Bruti, sic absolute *iis* pro *iis litteris* admitti sana ratio prohibere videtur. Intercidit voc. *litteris*.

Nomen proprium male invectum est in ep. 15. «iucundum

fuit, quod in summa occupatione tua *Planco* collegae mandasti, ut te mihi per litteras excusaret» (cf. X. ep. 20 et XI. ep. 25); in Lib. XI. ep. 21 § 3, ubi ad Brutum scribens creditur scripsisse: «omni te, vir optime mihique carissime *Brute*, de me metu libero;» in ep. 13 § 3 abundat praenomen in vocc. «Sibi cum *M.* Lepido convenire» et in Lib. X. ep. 13. Qui enim *M.* Antonium oppresserit. cf. XI. ep. 12.

In ep. 16 § 2: «Hoc cum populus Romanus meminit, me ipsum non meminisse turpissimum est.» Ne Cicero semet ipse condemnet vitii, cuius nunc non erat reus, legendum est *esset*.

In ep. 21 § 2: «Quocirca Segulium negligamus, qui res novas quaerit, non quo veterem comederit — nullam enim habuit —, sed hanc ipsam *recentem novam* devorarit.» Si semper opponuntur *vetus* et *recens*, locus non relinquitur vocabulo *novam*. Insuper reprehendo aliquid in fine: «Si quid erit occultius, et ut scribis, reconditum, meorum aliquem mittam, *quo fidelius ad te litterae perferantur*.» Scripserat Brutus (ep. 20 extr.): «Ad has litteras statim mihi rescribe puerumque aliquem mitte, si quid reconditum magis erit meque scire opus esse putaris.» Grammaticus, qui explicationem adiecit, non vidit, se Ciceronem facere pueriliter scribentem: Deleas *quo — perferantur*. cf. Nepos Alc. c. 10 § 1. Paus. c. 2. § 4.

Novam praebebit materiam liber XII. In ep. 2 § 2. «Intelligit enim populus Romanus tres esse consulares, qui, quia, quae de rep. bene senserint, libere *locuti sunt*, tuto in senatum venire non possint.» Praestare puto *elocuti sint*.

In ep. 9 § 2. «Firmos omnino habemus exercitus, sed tamen, ut omnia, *ut spero*, prospere procedant, multum interest te venire.» Glossam olent verba *ut spero*. Quid enim est *prospere procedere*, nisi *procedere, ut speramus?* Non multum differt haec emendatio a Bakiana in libro, ni fallor, de Emend. Cic. Or. ad M. Brut., qui verba Ciceronis Bruti § 56: «et seditione nunciata, ut erat *laena amictus*, ita venit in concionem,» certissime ita emendavit, ut in posterum

omissis vocc. *laena amictus*, illa verba Ciceroniano nitore sint ornata.

In ep. 22 § 3. «Ad d. XIII. Kal. Ian. senatus frequens mihi est assensus, tum de ceteris rebus magnis et necessariis, tum de provinciis ab iis, qui obtinerent, *retinendis*, neque cuiquam tradendis, nisi qui ex senatusconsulto successisset.» Coll. ep. 25, ubi legitur: «Ego, mi Cornifici, quo die primum in spem libertatis ingressus sum, et cunctantibus ceteris a. d. XIII. Kal. Ian. fundamenta ieci reipub., eo ipso die providi multum, atque habui rationem dignitatis tuae. Mihi enim est assensus senatus de *obtinendis* provinciis,» et Phil. XI. c. 12 § 31 et ad Fam. I. ep. 9 § 13, satis manifestum fit et sine ulla dubitatione affirmaverim in loco priori *retinendis* contraxisse labem et rescribendum *obtinendis*. Quid sit *retinere provinciam* ostendam ex ep. ad Fam. XV. ep. 5 § 2: «Senatum indicare potius mansuetudine et innocentia imperatoris *provinciam*, quam vi militum aut benignitate deorum *retentam* atque conservatam esse.»

Scilicet *conservare* eiusdem fere significationis esse atque *retinere* non potest latere.

Sequitur Liber XIII. in quo quaedam sunt corrigenda. Primum in ep. 39: «Cum familia Titurnia necessitudo mihi intercedit vetus: ex quibus reliquus est M. Titurnius Rufus, qui — mihi est tuendus.» Familia *tota*, hoc uno excepto, exstincta erat; lege igitur *intercessit*. In fine: «Erit mihi vehementer gratum.» Fert Ciceronis consuetudo, ut dicat: «*Erit* ID *mihi vehementer gratum*,» quemadmodum Orellius bene in textum receperat, sed hoc iniuria aut incuria omittit Baiterus. Clausula integra est ep. 32, 35, 37, 67, 75, 78.

Multo etiam magis suspicionem mihi movet ep. 63 § 1: «Non putavi fieri posse, ut mihi verba deëssent: sed tamen in C. Laenio commendando *desunt*.» Nam pugnant cum iis, quae statim subiiciuntur in § 2: «Sed vereor, ne iam superesse verba putes, quae dixeram defutura.» Non tam negligenter, mihi crede, litteras conscripsit Cicero, ut in fine epis-

tolae brevissimae oblitus esset, quid scripsisset in initio. Leni medicina nobis opus est; nempe *desunt* mutandum in *deërunt*.

Epistola 64. rursus ostendit, quam prodiga interpretamentorum sit librariorum natio: «Summa *huius epistolae* haec est, ut ornes omnibus rebus Neronem, sicut instituisti, *atque fecisti*.» Delenda esse *huius epistolae* constabit, si contulerimus ep. 53, ep. 75 et X. ep. 25. Neque sanus homo retinere cupiat *atque fecisti*.

In epistola 65. vitium tollendum est in his: «Sic enim velim existimes, *ex* tota tua provincia omnique isto imperio nihil esse, quod mihi gratius facere possis.» Si Cicero Silium propraetorem rogasset, ut aliquid in suam gratiam in alio loco quam in sua provincia faceret, salva esset lectio *ex* tota provincia. Nunc contra est et legendum videtur *in*, ut ostendit etiam ep. 79: «Hoc mihi gratius *in* ista provincia facere nihil potes.»

Iterum interpolatorem tenemus in ep. 66. «A te hoc omni contentione péto, sic, ut maiore cura, maiore animi labore, petere non possim: ut ad ea, quae tua sponte *sine cuiusquam commendatione* faceres in hominem tantum et talem» cet. Vix monendum est insiticia esse *sine cuiusquam commendatione*. cf. e. g. XIII. ep. 18 § 1.

Magis haereo in ep. 79: «Eius filios dignissimos illo patre meosque necessarios, quos ego unice diligo, commendo tibi sic, ut maiore studio *nullos* possim.» Saepe haec legens incido in emendationem *maiore studio nullo commendare possim*, ut legimus ep. 29 § 4; sed saepe etiam eo inclino, ut mutare velim *nullos* in *non*. Dupliciter enim enuntiat Cicero hanc quasi rogandi formulam.

Saepius, ut unusquisque nostrum, non addit obiectum secundo verbo *commendare*; sed raro fit etiam ut adiiciat obiectum numeri singularis, non tamen pluralis. Praeter locum laudatum copia est exemplorum v. c. XI. ep. 22, XII. ep. 24 et 27, XIII. ep. 17, 38; IX. ep. 13; ad Frat. I. c. 2 § 3 extr.

Datur igitur optio inter utramque constructionem; hodierna tamen a Cicerone abiudicanda. In Libro XIV. ep. 4 § 1: «*Ego* minus saepe do ad vos litteras, quam possum, propterea quod, quum omnia mihi tempora sunt misera, tum vero quum aut scribo ad vos aut vestras lego.»

Erunt fortasse, qui putent me fluctus excitare in simpulo, si dixero illud *ego* mihi vehementer displicere. Dicam tamen libere, quod sentio. Hic nulla causa subest, cur ponatur pronomen *ego* et in ipso litterarum limine aeque Ciceroniana consuetudo respuit illud *ego*, ac consuetudo nostra.

Equidem legerem *eo* pro *ego* (de *eò* pro *ideo* ut nonnunquam *hoc* adeas Madv. G. L. § 291 A. 2), quamvis fere semper, si in primo membro sit *ideo*, *hoc*, in altero sequatur *quod*, *quia*, *quoniam*, nec recordor mé umquam vidisse *propterea*, *quod*.

Vitium vulgare obsidet Lib. XV. ep. 2 § 6: «Quum admirarer, quid accidisset novi, dixit ad se *indicia manifestarum insidiarum* esse delata.» Haud dubitanter corrigo *indicia manifesta insidiarum;* quod postulatur. cf. Cic. Brut. c. 80 § 277 et Curt. VII, c. 1. 2. Idem vitium inquinat Velleii Lib. II. c. 83, ubi est *indicia manifestarum rapinarum*. Quae Cortius ad illum l. attulit, nihil ad rem faciunt.

In ep. 3 § 2. «Mihi, ut in eiusmodi re tantoque bello, maximae curae est, ut, quae copiis et opibus tenere vix possumus, ea mansuetudine et continentia nostra, sociorum fidelitate *teneamus*.» Non video, cur non obtemperatum sit Nonio, qui in voce *continens* habet *tueamur;* praesertim quum *tueor* idem propemodum valeat, quod *servo* et *teneo*. Sic loquitur v. c. Cicero in ep. 4: «Summa tua auctoritas fecit — — — ut magni mea interesse putarem, et res eas, quas gessissem, tibi notas esse, et non ignorari a te, qua aequitate et continentia *tuerer* socios, provinciamque administrarem. cf. et ep. 2 § 4.

Ep. 4 § 11. «Tu idem mihi supplicationem decrevisti togato, non, ut multis, rep. bene gesta, sed, ut nemini, rep. conservata.»

Admonet me hic locus, ut Bakii emendationem confirmem in Pison. c. 3 § 6: «Mihi togato Senatus, non, ut multis, *bene gestae*, sed, ut nemini, *conservatae* reipublicae, singulari genere supplicationis, deorum immortalium templa patefecit.» Lambinus inseruit post *supplicationem* vocc. *testimonium dedit et*, ut videtur, ex Phil. II. § 2. et ad Att. II. ep. 1 § 6. Bakius autem (Schol. Hyp. IV. pag. 299): «Sed genitivos *gestae* — *conservatae reip.* nulla syntaxi defendi posse puto: neque enim probandum *supplicatio bene gestae reip.* et mutandos censeo in Ablativos.» Locus laudatus pulchre corroborat, quae per se erant in aprico. Sed insuper desidero in syntaxi verborum *singulari genere supplicationis* vocem *decreto* cf. etiam Phil. II. § 13.

In ep. 13 § 3 (fin.) legitur: «Dignas res esse honore et gratulatione cognoscis ex iis litteris, quas ad te et collegam et Senatum *publice* misi.» Facile paucis verbis vincam turpe emblema habendum esse voc. *publice*. Satis notum est, imperatores, qui honoris aliquid pro rebus gestis peterent, litteras mittere laureatas ad Senatum. Quae petitio ut fieret firmior, conabantur imprimis sibi conciliare gratiam consulum ceterorumque hominum, qui in rep. pollerent, et ab his contendebant, ut dignitatem tuerentur, neve ipsorum deëssent honori. Hoc consilio litteras mittebant, in quibus agebant de rebus gestis, antequam ipsae litterae laureatae Romam perferebantur. Huius rei exemplum habemus ep. 4 h. l.

Aliud exemplum se offert in Lib. X. ep. 12 § 2: «Paulo post idem mihi [Munatius] (sic) eas litteras legendas dedit, quas ipsi miseras et eas, quas *publice*.» His de causis istud *publice* tollatur, quod, etiamsi non ageretur de diversis litteris, frigide abundaret. cf. et ep. 3 et ep. 9.

Quum plura exempla corruptelarum omne genus possem proferre, nunc quidem ea indicare supersedeo et finem faciam in uno et altero loco ex poëtis Latinis.

Peerlkampius in egregia editione satis habuit ostendisse vitium metricum reliquitque expediendum in Virg. Aen. II. vs. 2.

Quamquam animus meminisse horret, luctuque refugit.
Idem cogitavit poëta, quod Ovidius in Metam. XII. vs. 543.

Tristis ad haec Pylius: «Quid me meminisse malorum
Cogis, et obductos annis *rescindere luctus.*»

et Trist. I. 1. vs. 103. «ne MOTA *resaeviat* ira.» Sic ipse canit (Lib. IV. vs. 551).

Ingeminant curae: rursusque *resurgens*
Saevit amor, magnoque irarum fluctuat aestu.

Satis placet restituere:

Quamquam animus meminisse horret *luctusque resurgit.*

In iocosa parte Ovidii Met. XIII. vs. 834, ubi Cyclops flagrans amore Galateam alloquitur, inter alia lectu dignissima haec dicit:

«Inveni geminos (catulos ursae), *qui tecum ludere possint.*»

Quis non statim sibi in mentem revocat lepidissimum illud Catulli carmen (II), quod inscribitur *Ad Lesbiae passerem.*

Passer, deliciae meae puellae,
Quicum ludere, quem in sinu tenere, cet.

et addit continuo locum simillimum ex Plaut. Capt. Act. V. sc. IV. v. 5.

Nam ubi illo adveni, quasi patriciis pueris aut monedulae,
Aut anates, aut coturnices dantur, *quicum lusitent.*

Ex quo loco praeterea patet *quicum* pro *quibuscum* non abhorrere a sermone Latino, neque haec poterit esse causa, cur recusemus emendare in Ovidio, quod convenit illi aetati, nempe:

«Inveni geminos, *quicum tu* ludere *possis.*»

Nam non credibile est Ovidium *metri* causa neglexisse pulchri sensum, et noluisse uti forma antiquiori, licet aurea aetate *quicum* pro *quibuscum* perrare dictum sit.

In eodem libro vs. 61. Aiax de Ulysse, Palamedis caedis auctore, ad Graecos inter alia dicit:

Ergo aut exsilio vires subduxit Achivis
Aut nece.

Pulchrior mihi videtur sententia:

Ergo aut exsilio vires subduxit, Achivi,
Aut nece.

Et sic solet Ovidius vocativum in sexto pede ponere cf. vs. 13, 29, 88, 127, 136, 445 et alibi.

Finem faciam in loco Catulliano Carm. 21 init.

Aureli, pater esuritionum,
Non *harum* modo, sed quot aut fuerunt,
Aut *sunt*, aut aliis erunt in annis.

Pronomine *harum* indicari esuritiones, *quae nunc sunt*, unusquisque intelligit. Non igitur retinenda est lectio vulgata; neque opus tamen est notam loquendi formulam de rebus hominibusque incomparabilibus aliunde illustrare; Catullus nos ipse docebit. Carmen 24 incipit ab his:

O, qui flosculus es Iuventiorum,
Non *horum* modo, sed quot aut fuerunt,
Aut posthac aliis erunt in annis.

et carmen 49:

Disertissime Romuli nepotum,
Quot sunt, quotque fuere, Marce Tulli,
quotque post aliis erunt in annis.

In carmine primo igitur in versu tertio restituendum arbitror:

Aut *posthac* aliis erunt in annis.

PARS ALTERA.

Quum biennio ante in Bibliotheca Philologica Batava, quae Mnemosyne dicitur, de Ciceronis epistolis ad Familiares disputabam, non putaram me tam cito ad eandem disputationem rediturum, sed, ut opinione celerius illas epistolas in manus sumpserim denuoque pertractare cupiam, nova fecit editio Teubneriana, a Klotzio, viro praestantissimo, curata. Videbam enim in huius editionis praefatione nonnullos locos ita emendatos, ut et ego iampridem illos correxeram inque textum recepta quaedam, quae dudum a me quoque erant reperta. Quibus cum alia satis bona addere me posse confidam, non diutius premenda videntur, quae etiamnunc male accepta esse arbitror. Itaque his pagellis in hunc finem usurus sum.

In epistolis, quae iniuria inscribuntur *ad Familiares*, totos nos pendere ab uno codice Mediceo, eo magis dolendum est, quod ne hic quidem codex vacuus est turpissimis interpolationibus scripturisque absurdis. Klotzius hoc iterum et liquido demonstravit, saepe more suo in sordibus sagacissime veram Ciceronis manum indagans et inveniens. Nos ordine epistolas percurremus et attingemus primum Libri primi epistolae primae paragraphum primam, ubi scribitur: «Regis causa si qui sunt, qui velint, qui *pauci sunt*, omnes rem ad Pompeium deferri volunt.» Semper mihi verba *qui pauci sunt* languida visa sunt et, quod plus est, inconcinna, vel propter illud pronomen *qui* brevissimo spatio ter repetitum. Saepe ea delenda esse mecum statui, sed una via salutis patere videtur.

Pronomen illud scriptum fuisse puto supra vocc. *pauci sunt*, sed sic, ut coniunctum esset cum altero voc. *sunt*. Igitur in archetypo lectionem fuisse suspicor, «si qui sunt, qui velint, *pauci sunt*, et, *qui sunt*, omnes rem ad Pompeium deferri volunt.» Ita dictio omnibus partibus satisfacit, atque *forma* orationis plus habet, quo se commendet, et si conferes hunc locum cum simillimis, non erit, opinor, dubium, quin ita edendum sit. Eiusmodi sententia exstat e. g. in ep. 11 § 2: sed mira *paucitas* est, et *eas*, *quae sunt*, valde queri aiunt cet., et in Lib. XV ep. 1 § 5 *neque multi sunt*, et diffugiunt, *qui sunt*, metu oblato.

Tum non intactam relinquo scripturam § 2: «nam tum (non *cum*) in sermone quotidiano, tum in senatu palam sic *egit* causam tuam, ut — non potuerit.» Cum consideramus in omni hac descriptione Ciceronem usurpare constanter praesentia historica, cur dubitemus etiam hic restituere *agit?*

Superest in eadem epistola § 3: «Crassus — censet etiam ex iis, qui cum imperio *sint*, Bibulus tres legatos (decernit) ex iis, qui privati *sunt*.» Mera hoc loco circumscriptio est, et igitur restituendum, *ex iis*, *qui cum imperio sunt*. Rectissime etiam Klotzius observavit, utroque loco saltem aut Indicativum aut Coniunctivum esse edendum. Et tamen soloecismum ipse retinuit. Fortasse incuria: certe vix dubito, quin eodem modo, quo ego, litem dirimat.

In ep. 2 § 4. Wesenbergius de consecutione temporum eam tuetur sententiam, pro qua toties tamque feliciter propugnavit Bakius, in his: «hoc videmur esse consecuti, ne quid agi cum populo aut salvis auspiciis aut salvis legibus aut denique sine vi *possit*.» Restituit *posset*, eumque, ut fere semper in talibus rebus, secutus est Klotzius. Eadem medicina eget ep. 4 § 2.

Ep. 5 a § 3. «De Alexandrina re *causaque regia* tantum habeo polliceri, me tibi absenti tuisque praesentibus cumulate satisfacturum.» Ne hic quidem *causaque regia* a Cicerone scriptum esse arbitror; quae verba etiam in sententia sequenti uncinis inclusit Baiterus. Sic in ep. 5 b recte legitur *Alexan-*

drina causa. A vulgata editione non possum non recedere in ep. 5b § 1. «Hic quae *agantur* quaeque acta *sint*, *ea* te et litteris multorum et nunciis cognosse arbitror: quae autem posita *sunt* in coniectura quaeque *videntur* fore, *ea* puto tibi a me scribi oportere.» Coniunctivos *agantur* et *acta sint* prorsus improbo, neque vel minimam causam video, cur haec Coniunctivo enuncianda sint, contra *posita sunt* et *videntur* Indicativo. Discrimen inter Indicativum et Coniunctivum sic prorsus tollitur, et crux illa Grammaticorum non diu, ut auguror, stabit. Ad nostrum locum imprimis conferenda sunt Lib. IV. ep. 2. § 2: «Neque solum *ea* perspicis, *quae geruntur*, quaeque iam gesta *sunt*, sed, etiam, qui cursus rerum, qui exitus futurus sit.»

Non possum satis mirari Klotzium in Lib. III. ep. 10. § 10 restituisse Indicativum in his: «Nunc *ea*, *quae* a me perfecta, quaeque instituta *sunt*, *cognosce*,» hoc loco tamen servasse Coniunctivum, cf. ep. 12. § 2 et I. ep. 8. § 2; XI. ep. 20 init.

Ep. 7. § 1: «Quoties mihi *certorum hominum* potestas erit, *quibus recte dem*, non praetermittam.» Verba *quibus recte dem* turpiter abundant cf. Lib. V. ep. 9. § 23. Sed multo gravius laborat § 3: «*Praeterea* quidem de consularibus nemini possum aut studii erga te aut officii aut amici animi esse testis.» Quid *praeterea?* Nihil sane. Dicit idem, quod dixerat modo: «Quo quidem tempore, ut perscripsi ad te antea, cognovi Hortensium percupidum tui, studiosum Lucullum, ex magistratibus autem Racilium et fide et animo singulari,» et antea perscripsit in ep. 5 b. § 2: «Amicum *ex consularibus neminem* tibi esse video *praeter* Hortensium et Lucullum.» His bene perpensis facile adducor, ut reponam *praeter eos.*

In § 4ª legimus: «Quoniam nullum senatusconsultum exstat, quo reductio regis *Alexandrini* tibi ademptum sit» cet. Rex quidem *Aegyptius*, ut vocatur in Pison. 21. 48, etiam alibi dicitur *Alexandrinus*, sed quoniam ad Lentulum scribit, cui

tunc temporis *nullus alius* rex curae fuit, multo melius est *Alexandrini* abesse. Etiam in ep. 1[a] nude *rex* appellatur. Similiter in ep. 8 § 3: «Ego is sum, cui vel maxime concedant omnes, ut ad nostra me studia referam *litterarum*,» ultima vox glossa marginalis habenda est.

In § 6 haec sententia exhibetur: «Tu velim tibi ita persuadeas nullam rem esse *minimam*, quae ad te pertineat, quae mihi non carior sit, quam meae res omnes.» Aliquid hoc loco deesse, omnes ferme consentiunt. Lambinus coniecit *vel minimam;* mihi in mentem venit *etiam minimam* coll. XII. ep 16 § 1.

Ep. 9 § 23. «Scripsi igitur Aristoteleo more . . . tres libros *in disputatione ac dialogo* de Oratore, quos arbitror Lentulo tuo fore non inutiles — —. Scripsi etiam versibus tres libros de temporibus meis, quos iam pridem ad te misissem, si esse edendos putassem — —, sed *quia* verebar, non eos, qui se laesos arbitrarentur — —, sed eos, quos erat infinitum bene de me meritos omnes nominare.» Martyni-Laguna iam delevit *in disputatione ac dialogo*, cum eodem Gronovius *quia* deleri iubet. Quod ad *quia* attinet, id retinendum esse contendo, sed emendandum et legendum *queri*. Multi sane *quererentur*, quod non erant nominati. Recte porro Klotzius § 25 ex Mediceo recepit «sunt, qui *putant*;» nam, quidquid docti de eo modo dicendi docuerunt, hoc certum esse videtur in *divisione certorum* hominum Indicativum esse adhibendum. Nobilis est locus Plautinus, quem exscribam. Legitur Trin. I. 2 vs. 54.

MEN. Haben' tu amicum aut familiarem quempiam,
Qoui pectus sapiat? CALL. Edepol haud dicam dolo.
Sunt, quos scio esse amicos; *sunt, quos suspicor;*
Set quorum ingenia atque animos nequeo noscere,
[Ad amici partem, an ad inimici perveniant].

In § 26. «Scripta iam epistola *superiore*, accepi tuas epistolas de publicanis.» Epistola illa *superior* erat haec ipsa, quam missurus erat, et igitur vocabulo *superiore* facile carebimus.

Liber Secundus.

Ep. 1 § 1. «Quamquam me nomine negligentiae suspectum tibi esse doleo, tamen non tam mihi molestum fuit *accusari abs te officium meum*, quam iucundum requiri: praesertim cum, in quo *accusabar*, culpa vacarem; in quo autem desiderare te significabas litteras meas, prae te ferres perspectum mihi quidem, sed tamen dulcem et optatum amorem *tuum*. Equidem neminem praetermisi, — — cui litteris non dederim.» In his desidero Ciceronis manum. Quid est enim *accusare officium?* Dubito an sic dici possit; deinde multo melius procedit sententia, si legimus: «non tam mihi molestum fuit *accusari* abs te, quam iucundum *officium meum requiri.*» Vulgo officium *requiritur*, *desideratur*, nos *accusamur* de negligentia e. g. epistolarum. Ciceronis mentem et cogitationem invenio in Plautino (Asin. I. 3. 21.)

Quid *me accusas*, si facio officium meum?

Deinde illud *tuum* displicet, et aliquid requiro, quod *neminem* definiat. Quamobrem scribendum censeo: «prae te ferres perspectum mihi quidem, sed tamen dulcem et optatum amorem. *Tuorum* equidem neminem praetermisi cet. Sic *quisquam tuorum* vel *ex tuis* dicitur ep. 3 init. I. 5a § 4; III. 11. § 4; XII. 18 § 1, 30. § 1, ad Att XI. ep. 19 § 1, ubi fere eadem sententia occurrit.

Ep. 3 § 2: «ad quae si es, ut debes, paratus — plurimis maximisque muneribus et nos amicos et cives tuos *universos* et rempublicam afficies.» Et hic credo lectionem mutandam esse ita: »cives tuos et *universam* rempublicam.

Mendosa videtur ep. 4 § 1: «Epistolarum genera multa esse non ignoras, sed unum *illud certissimum*, cuius causa inventa res ipsa est, ut certiores faceremus absentes.» Pro *certissimum* Orellius *creberrimum*, Bakius, si bene memini, *tristissimum*. Egregiae sane coniecturae, tamen verisimilius esse aestimo verba *illud certissimum* adscripta esse ab interpolatore.

Eiusdem farinae sunt in ep. 6 § 5: «Ego ni videre scirem —, quanto opere mihi esset in hac petitione *Milonis* omni non modo contentione, sed etiam dimicatione elaborandum, plura rescriberem,» vocabulum *Milonis* et in ep. 7 § 1 verba *audio sero* in his: «longe enim absum, *audio sero*.

Ioci lepos in extrema parte ep. 11 § 2 vehementer minuitur emblemate. Scribit Cicero: «De pantheris, per eos, qui venari solent, agitur mandatu meo diligenter: sed mira paucitas est, et eas, quae sunt, valde aiunt queri, quod nihil cuiquam insidiarum in mea provincia nisi sibi fiat; itaque constituisse dicuntur in Cariam *ex nostra provincia* decedere.» Nihil hic addi potest, quod locum non frigidum reddat: supervacanea sunt, ut opinor, *ex nostra provincia*.

In libro secundo superest unus locus, quem etiam Nipperdeium in interpolationis suspicionem vocasse, ex Klotzii praefatione video. Klotzius tamen Nipperdeio obloquitur. Est hic locus in ep. 17 § 1.» Rhodum Ciceronum causa *puerorum* accessurum puto.» Editor novissimus laudat III. ep. 7 § 1, ubi *Bruti pueri* commemorantur, quasi vero *Bruti* non esset genitivus? Qui scis, inquies? Ostendit illud Lib. VI. ep. 20: «Dederant triduo ante *pueris Cn. Plancii* litteras ad te.» Num amplius dubitabis? Fieri etiam potest, ut in nostro loco *pueri* servi sint. Sed tamen fac haec omnia nihil valere, nonne fatendum est, Ciceronem valde ridicule de *suis* liberis locutum fuisse, si *ita* dixisset. Praeterea nusquam eos aliter quam *Cicerones* appellat, quemadmodum in Lib. V. ep. 8 commemorantur *Crassi*. Videbimus nunc pauca de libro tertio.

Liber Tertius.

Leviora additamenta sunt, sed tamen non negligenda in ep. 1 § 1 *Phania* post *eodem*, in ep. 3 § 2 *Brundusium* post *Iunias;* in ep. 4 § 2 praenomina in *Cn.* Pompeium, filiae tuae socerum et *M.* Brutum, in ep. 7 § 5. «Quid sit εὐγένεια,

quid sit nobilitas,» in ep. 11 § 7 «in hac provincia, *cui tu praefuisti.*»

Legimus in ep. 8 § 7: «Si quis est, qui neminem bona fide in gratiam putet redire posse, non nostram is perfidiam coarguit, sed indicat suam.» Qui semel attentus hanc periodum legerit, sonum rhythmicum statim audiet. Certe verba

«non nostram is perfidiam coarguit, sed indicat suam»

efficiunt octonarium iambicum acatalecticum comoedia dignum. Fieri tamen potest, ut Ciceroni imprudenti versus exciderit.

Deinde in § 10: «Si quid egero, scribam ad te, neque domum unquam *ad me* litteras mittam, quin adiungam eas, quas tibi reddi velim.»

Si quis non curat, quid legat, ei etiam hunc locum non displicere intelligo, sed subirascor Klotzio, qui ab Ernestio admonitus illud *ad me* intactum reliquit. Ernestius proposuit *ad meos;* ego potius glossam esse existimem cf. II. ep. 10 § 1 et alii loci.

Liber Quartus.

Ep. 2 § 4. «Tu, si videbitur, ita censeo facias, ut supersedeas hoc labore itineris (i. e. non venias); sin autem est, quod mecum communicare velis, ego te exspectabo. *Tu*, quod tuo commodo fiat, quam primum velim venias.» Pro *Tu* verum est *Tū* i. e. *Tum*, siquid mecum communicare velis.

In ep. 3 § 1. Quod quamquam minime miror et *meum* quodammodo agnosco, doleo tamen» cet. Aut *me* legatur aut «*animum* meum agnosco,» et in § 3 scribo «quae quidem vel rebus optimis et usui et delectationi esse *possunt* (scribebatur *possent*).

In epistola 5ª Servius Sulpicius in Cicerone consolando pio gratoque officio perfungens haec creditur scripsisse: «Hem! nos homunculi indignamur, si quis nostrum interiit aut occisus est, quorum vita brevior esse debet, cum uno loco tot oppidûm cadavera proiecta iacent? *Visne tu te, Servi, cohibere et meminisse hominem te esse natum.*» Postrema verba eius

videntur esse, qui asperum Servii et durum animum vehementer perstringere studuit.

In § 1. «Etsi genus hoc consolationis miserum atque acerbum est, propterea quia, per quos ea confieri debet, *propinquos ac familiares*, ii ipsi pari molestia afficiuntur.». Non possum mihi persuadere Servium ita scripsisse. Confirmant meam opinionem, quae Cicero ipse scribit in Lib. IX. ep. 29, «et post meum reditum, quam familiariter mecum vixeris, quaeque ego de te senserim et praedicarim, omnes, *qui solent haec animadvertere*, testes habemus.» Igitur omitto verba *propinquos et familiares*. In § 3 Ernestii lectionem revoco.: «Quid horum fuit, quod non prius quam datum *esset* (legitur *est*), ademptum sit.» Vulgata sententia absurda est.

In ep. 6 § 2: «Cuius officia iucundiora *scilicet* saepe mihi fuerint, nunquam *tamen* gratiora.» Klotzius retinet *scilicet*, emendat *fuerunt;* Orellius *licet* proposuit pro *scilicet*. Equidem in *se*, quod scribitur pro *scilicet* latere suspicor *se* i. e. *sane*, tum *fuerint* est servandum.

In ep. 9 § 3: «Factum quod et *initium* belli necessario «secutus sis et *extrema* sapienter persequi nolueris.» Non *initium* credo, sed *initia* cf. ep. 7 § 2.

Liber Quintus.

Ep. 1 § 1. «Existimaram (sic) pro mutuo inter nos animo et pro reconciliata gratia nec *absentem* me ludibrio laesum iri nec Metellum fratrem ob dictum capite et fortunis per te oppugnatum iri.» In Mediceo est *nec absente*, quod quamquam errore scriptum esse potuit, tamen hoc loco aliud quid continere puto. Sine dubio is, qui abest, de se ipso saepe vocabulo *absens* utitur in omnibus rebus, quae ad se pertinere arbitratur; nonnunquam ipsa illa mentio de absentia scribentis, cuius res famaque aguntur, inservit ad gravius instigandos aut reprehendendos familiares, quod aliquid aut nondum fecerint aut adhuc neglexerint, et si omnia hic bene se haberent, illud

absens non improbarem, sed requiritur id, quod Metellus adiecit. Metelli verba ipse Cicero repetit in ep. 2 § 1: «Scribis ad me *te existimasse pro mutuo inter nos animo et pro reconciliata gratia nunquam te* A ME *ludibrio laesum iri.*» Quid magis apertum est, quam scripturae Medicei *absente* ansam dedisse *abs te?*

In ep. 2 § 4 nunc a Klotzio probari gaudeo emendationem Lambini: «Quae cum omnia collegeris, *tum* (legebatur *tu*) ipse velim iudices, satisne videatur —— mutue respondisse.»

§ 7. «Atque ille, quod te audisse *certo*» cet. Post *certo* intercidisse aliquid Orellius statuit et legit *certo scio;* Klotzio *credo* pro *certo* restituere placet. Equidem pro *certo* scribendum censeo *certum habeo.* Facile omitti poterat *habeo* per compendium *ho̅* scriptum. cf. V. ep. 14 § 1 et alibi. In eadem paragrapho: «magna voce *iuravi* — *iusiurandum*, quod populus item magna voce me vere *iurasse.iuravit.*» Per syntaxin haec omnia ferri possunt, sed elegantia Ciceronis hanc scripturam repellere videtur. Fortasse in *iurasse iuravit* latet *iurasse asseveravit.*

In ep. 5 § 1: «Pro his rebus nullam mihi abs te relatam esse gratiam, tu es optimus iudex, contra etiam esse *aliquid* abs te profectum ex multis audivi.» Fortasse omissum est vel *mali* vel *iniuriae.* Neque se recte habet § 3, «de meis supplicationibus et rebus gestis Dalmaticis adhuc non refert, quasi vero non iustissimi triumphi *in Dalmatia* res gesserim.» In ultimis abiicienda sunt *in Dalmatia.* In ep. 12 nunc demum Klotzius cum Wesenbergio Ernestium secutus restituit *ostendisti* in § 1: «quod etsi mihi saepe *ostendis* te esse facturum.» In eadem epistola plures esse interpolationes Cicerone minime dignas suspicor, quas tamen nunc reticebo, quoniam ad alia propero.

Ep. 15 § 2: «Vetustas, amor, consuetudo, studia paria: «quod vinclum quasi deest nostrae coniunctionis.» Locum corruptum esse constat; alii aliter emendarunt. Proponam et meam sententiam. In Mediceo est *quasidest:* ex quo eruen-

dum esse credo, *quasi fides* est, i. e. quasi *pignus* est nostrae coniunctionis. Melior non videtur Rostii emendatio ingeniosa: «quod vinclum, *quaeso*, deest nostrae coniunctioni?» Nam quid opus est vocabulo *quaeso?*

Ep. 16 § 3: «Neque haec neque ceterae consolationes, quae sunt a sapientissimis viris usurpatae memoriaeque *litteris* proditae.» Spurium puto *litteris* cf. v. c. VI. ep. 12 § 5.

In ep. 19 § 2 recipienda erat Ernestii coniectura *sumus* pro *simus*, quod luculenter docet Lib. IV. ep. 2 § 2.

Liber Sextus.

Ep. 6 § 4: «Sed tamen plurimi sunt testes, me et initio, ne *coniungeret se* cum Caesare monuisse Pompeium, et postea, ne *seiungeret: coniunctione* frangi senatum, diiunctione civile bellum excitari videbam.» Baiterus coniecit «ne se seiungeret:» vix dubito, quin admonitus corrigat, quod a characteribus non adeo recedit «ne *se diiungeret* cf. Cic. Phil. II. 9 § 23» opera mea Pompeium a Caesaris amicitia esse *diiunctum.*»

Ep. 7 § 4: «Quid, si hoc *muto?* Illud *muto* suspectum est: debebat esse» quid, si hoc *pono?* Sed salva atque etiam meliore sententia abesse potest. Et paulo post: «Ubi hoc omnium patronus facis, quid *me* — sentire oportet.» Desidero: «Ubi hoc *tu* omnium patronus facis.»

Liber Septimus.

Ep. 10 § 1: «Quodsi in Britannia quoque profectus esses, profecto nemo in illa tanta insula *peritior* te fuisset.» Ut in ep. 16 est, sic hic quoque non cunctor mutare *iuris peritior.*

Ep. 14 § 1. «Si nostri oblitus es, dabo operam, ut istuc veniam, antequam plane ex animo tuo *effluo.*» Cur Codicum auctoritate deterreamus, ne pro *effluo* scribamus *effluam?* Nam aut Coniunctivus aliquid est aut nihil est; sed, si nihil est, ne curemus, utrum scribatur annon scribatur.

In initio ep. 16 videor mihi deprehendisse turpe additamentum in his: «*Primas* illas rabiosulas *sat fatuas* dedisti; *deinde*» cet. Vix est, quod moneam *primum* esse legendum et delendum *sat fatuas*. In extrema epistola displicent: «Sed tamen est quod gaudeas. Constat enim inter omnes neminem te uno Samarobrivae iuris peritiorem esse.» Non spernendum esset, si legeretur «neminem *unum te* — — peritiorem esse.»

In ep. 19 eandem feceram coniecturam, in quam Klotzius incidit: «Eum librum tibi *iam* misi Rhegio.» In Mediceo est *amisi*. In ep. 21 initio ante *Silii* praenomen *P* periit.

In ep. 30 § 3. «Acilius — maximo meo beneficio est.» Intercidisse videtur *usus* ante *est*.

In ep. 31 § 2. Veni igitur, quaeso, ne *tamen* semen urbanitatis una cum republica intereat.» Locus aeque recte quamvis aliam coniunctionem admittit quam *tamen*, sed *una* tantum satisfacit, nempe *etiam*. In epistola sequenti eiicio *de republica* post *rebus urbanis*.

In fine ep. 33: «Tu vellem, ne veritus esses, ne *pluribus* legerem tuas litteras,» Klotzium coniecisse video *parum libenter* pro *pluribus*. Sed — pace viri summi dictum esto —, si licet in gravioribus corruptelis quidvis comminisci, *prorsus* actum est de Codicum auctoritate. Equidem locum vexatum ea coniectura emendare studebam, quae mihi pro parte communis est cum Ernestio. Hic rescribi voluit *perinvitus*, ego conieceram *plane invitus;* sed veram illam scripturam esse non ausim affirmare.

Liber Octavus.

Ep. 4 § 1. «Invideo tibi, tam multa, quae mirere, *istuc perferuntur*. Primum illud, absolutum Messalam.» Haec verba vera esse non possunt. Caelius, qui Ciceroni scribit, *Romae* est. Non possunt igitur ad eum *perferri*, quae coram eo accidebant. Deinde *istuc* refertur semper ad secundam personam; *istuc* igitur refertur ad Ciceronem. Quod si verum est, ut est verum, apparet locum male mulcatum esse. Fortasse

scribendum est: «tam multa, quae mirere *istic*, *hic perficiuntur*. Non opus est, ut dicam accusativos cum inf. «absolutum Messalam» et ceteros non pendere a voc. *perficiuntur*, sed a verbo *mirandi*, quod in sententia intelligitur.

§ 4. «*Cum* Pompeius esse in Gallia, coactus est dicere *Pompeius*, se legionem abducturum, sed non statim sub mentionem et convicium obtrectatorum; inde interrogatus est de successione Caesaris, de quo, *hoc est*, *de provinciis consularibus*, placitum est.» Putida emblemata esse *Pompeius* et *hoc est*, *de provinciis consularibus*, nemo non sentit. Pro *cum* restituo *tum*.

In ep. 6 § 2 pro «*candide posuisse* inimicitias videaris» iam optime emendatum est *deposuisse*.

In § 3 legimus: «Hic nos plane absolvimus et hercle consaepta omnia foeda et inhonesta sunt.» Audacior fortasse videar, si restituo hoc loco: *obsolevimus* pro *absolvimus* et *consopita foede et inhoneste* pro *consaepta foeda et inhonesta*, sed tota epistola talem sententiam probat. Ipse dicit § 4: «Sed dici non potest, quomodo hic omnia *iaceant*. Nisi ego cum tabernariis et aquariis pugnarem, *veternus* civitatem *occupasset*.» Et sic saepe dicitur cf. II. ep. 13 § 3 et ep. 16 § 1. Neque minus necessarium est in eadem § in verbis: «Si Parthi vos nihil calfaciunt, nos hic frigore *frigescimus*» accipere Cobeti inventum «*obrigescimus*.»

In ep. 8 § 5: «Et cum de ea re ad senatum referretur a coss., qui eorum in CCC iudicibus essent, *sex* adducere liceret.» Nihil significat *sex* emendaram *VT* pro *VI*, id est *ut*, quod etiam Hermannum excogitasse gaudeo et doleo. In § 6: «quominus de R. P. P. R. Q. ad senatum referri, senatique consultum fieri possit.» Legit Mediceus Q. P. pro R. Q. Fortasse scriptum fuit *de PP. Q. P.*, i. e.: *de provinciis quam primum*.

In ep. 9 § 4. M. Feridium, equitem Romanum, — «qui ad *suum negotium* istuc venit, tibi commendo.» Legatur *sua negotia* cf. e. g. I. ep. 3.

Ep. 11 § 4. «Sed quoniam suspicaris, minus certa fide eos tibi visos, tamquam procurator, sic agas rogo.» Alii aliter locum expedire voluerunt. Suspicabar scriptum fuisse: «sed quoniam *meos suspicor* minus certa fide *egisse* tibi visos, tanquam procurator, sic agas rogo.»

Ep. 14. «Quamdiu civiliter *sine armis* certetur, honestiorem sequi partem; ubi ad *bellum et castra* ventum sit, firmiorem.» Laudo Ernestium, quum delet *sine armis*, vellem eadem opera sustulisset *bellum et*. Quid sit AD CASTRA *venire* satis superque ex his epistolis confici potest.»

Liber Nonus.

Ep. 2 § 3: «Ac mihi quidem iam pridem venit in mentem bellum esse aliquo exire, *ut* ea, quae *agebantur* — nec viderem nec audirem.» Qui Ciceronem norit, non vocabit in dubium pro *ut* restituendum esse *ubi*. In fine secludo *Romae* in his: «Haec ego suspicans adhuc *Romae* maneo.» Erroris fons fuit fortasse voc. *re*, quod a *maneo* separatum facile *Romae* compendium videri potuit. Ciceroni ergo reddo suum *remaneo*. Hoc loco rectissime quoque Klotzius *possent* probat pro *possunt*. Miror tamen Klotzium saepe Wesenbergio tribuere, quod ab Ernestio inventum est. Num ita detrectanda sunt Ernestii merita?

In ep. 4: «Quapropter, si venturus es, scito necesse esse te venire; sin autem non est, *τῶν ἀδυνάτων* est *te venire.*» Quid velim, verba ipsa loquuntur. Et paulo post «sed de his etiam rebus, otiosi cum erimus, *loquemur.*» Mihi non *loquemur* edendum esse videtur, sed *iocabimur*. Illa pars epistolae versatur in ioco. Sic alibi confusa sunt *locutus* et *iocatus*.

In ep. 6 § 3: «Nunc vero, si essent nostri *potiti*, valde intemperantes fuissent.» In tali sententia Cicero numquam, quod sciam, *potior* absolute posuit, sed semper adiungit voc. *rerum*, quod etiam hic necessarium duco. Et in § 4: «Equi-

dem hos tuos Tusculanenses dies instar esse *vitae* puto.» Post *vitae* intercidisse credo *beatae*.

Ep. 14 § 1: «Sunt enim permulti optimi viri, qui valetudinis causa in haec loco *veniant;*» in ep. ad Att. 14 ep. 17, ubi eiusdem epistolae aliud exemplar est, recte scribitur *veniunt*. In § 7 «ita pedetentim *et gradatim tum* accessus ad causam facti, tum recessus» cet. In epistolis ad Atticum feliciter omittitur *et gradatim*, sed male legitur *cum accessus;* quod tamen praefert Klotzius. Qua doctrina, scio; sed equidem Bakii, iudicis verae Latinitatis acutissimi, praecepto perlubenter subscribo.

Ep. 16 § 1: «Delectarunt me tuae litterae, in quibus primum *amavi* amorem tuum.» Mihi et usus et styli elegantia excludere videntur *amavi*. Malim *animadverti*. In § 3: «Ut enim olim, republica libera, arbitrabar esse meum libere loqui, sic, ea nunc amissa, nihil *loqui*, quod offendat aut illius aut eorum voluntatem.» Pro *loqui* restituo *loquor*.

Interpolationes, quas in hoc libro mihi superesse videntur, breviter indicabo, in ep. 18 § 1, *sublatis iudiciis*, in ep. 24 § 2 *coenulas facere*, in § 3 *id est compotationes aut concoenationes*, in ep. 24 § 1: «Quid ergo [faciam]?» in § 2: «In eo igitur inquis (f. inquies), convivio [Cicero] ille» cet., tum «Habeo' inquit, non habeor [a Laide],» et in § 4 cum Lambino lego: «Non multi cibi hospitem accipies, *sed* multi ioci.»

Liber Decimus.

In ep. 1 nunc editur: «Itaque mihi maximae curae est, non *de* mea quidem vita, cui satisfeci vel aetate vel factis vel — si quid etiam hoc ad rem pertinet — gloria; sed me patria *sollicitat*, imprimisque, mi Plance, exspectatio consulatus tui, quae ita longa est, ut optandum sit, ut possumus ad id tempus reipublicae spiritum ducere.» Admodum negligenter sic edi, quid multis demonstrem? Haec neque recte cohaerent cum superioribus, neque ipsa vera sunt. Primum formula *curae est*

mihi apud Ciceronem numquam coniungitur cum praepositione *de*, deinde haec sententia non dicit, quod hic locus requirit. Dicere enim debet Cicero: «Antonio ita saeviente, vehementer *sollicitus sum*, *non mea quidem causa*, nam satis vixi vel aetate vel factis vel gloria, *sed propterea quod* vita mihi patriae servanda est, qua nihil mihi est carius.» Si hoc dicendum est, quod nullus dubito, scribendnm videtur: «Itaque mihi maximae curae *sunt*, non de mea quidem vita, cui satisfeci, — —, sed *de* patria *sollicito*; imprimis *quoque*, mi Plance, *angor exspectatione* consulatus tui.» Nam etiam postrema periodi verba plane sunt contra Ciceronis sensum, cui patriae libertate *nihil* fuit antiquius. Fui fortasse audacior, sed semel hiantem orationem *sollicito* in *sollicitat* mutato, pro suo captu qui primus locum depravavit vel depravatum invenit, cetera constituit.

In ep. 3 § 2: «Ego, Plance, necessitudinem constitutam habui cum domo vestra ante aliquanto, quam tu natus es, amorem autem erga te ab ineunte pueritia tua; confirmata iam aetate, familiaritatem tum studio meo, tum iudicio tuo *constitutam*. Orellius multa coniecit, sed nihil placet. Fortasse verum est *constantem*.

In § 4: «Haec amore magis impulsus scribenda ad te putavi, quam quo te arbitrarer monitis et praeceptis egere. Sciebam enim ex iisdem te haec haurire fontibus, ex quibus ipse *hauseram*. Quare modum faciam. Nunc tantum *significandum* putavi, ut potius amorem ostenderem meum, quam ostentarem prudentiam. Interea, quae ad dignitatem tuam pertinere arbitrabor, studiose diligenterque curabo.» Tria in his reprehendo; primum requiro post *praeceptis* pronomen possessivum *meis*: deinde cum Bakio *hauriam*; tum subiectum ad verbum *significandum*. Intercidit fortasse *sensum*, quo melius vocabulum reperire non possum, conf. ep. 4 § 3: «Non est mihi ignotus sensus tuus» et ep. 25 § 3: Sed tamen *sententiam* meam tibi *ignotam* esse nolebam.»

Ep. 4 § 2: «Quaecumque in me bona sunt aut fortunae be-

neficio tributa aut meo labore parta, etsi a te propter amorem carius sunt aestimata, tamen vel inimicissimi iudicio tanta sunt, ut praeter bonam famam nihil desiderare *videantur.*» Illa *bona* bonam famam non desiderabant, sed Plancus male audiebat. Lege igitur *videamur* aut *videar.* Sic loqui solemus; sic etiam loquitur Cicero in Lib. II. ep. 10 § 3: «Oppugnabam — Pindenissum (sic), ut *mihi* ad summam gloriam *nihil desit nisi* nomen oppidi.

Ep. 5 § 1: «Itaque commemoratio tua paternae necessitudinis benevolentiaeque eius, quam *erga* me a pueritia *contulisses*, ceterarumque rerum, quae ad eandem sententiam pertinebant, *incredibilem mihi laetitiam attulerunt.* Rursus declaratio animi tui, quem haberes de republica, quemque habiturus esses, *mihi erat iucundissima:* eoque maior erat haec laetitia, quod ad illa superiora accedebat. Itaque te non hortor solum, mi Plance, sed plane etiam oro, *quod feci iis litteris, quibus tu humanissime respondisti*, ut tota mente omnique animi impetu in rempublicam incumbas.» Cicero superioribus litteris Plancum *hortatus erat*, nunc *orabat.* Quocirca verba «quod feci — — respondisti» transponenda sunt post *mi Plance.* Cf. Lib. IV. ep. 9 § 1. Sed etiam in superioribus credo esse aliquid turbatum et vocabula sedem mutasse. Nam Ciceronis non est dicere commemorationem amoris sibi attulisse *incredibilem laetitiam*, declarationem animi, quem Plancus haberet de republica, tantum sibi *fuisse iucundissimam.* Et ipse locus, in quo statim post *iucundissimam* sequitur *eoque maior erat haec laetitia*, suadere videtur, ut ordo verborum mutetur. Mihi certe Cicerone digniora videntur: «Commemoratio — mihi erat iucundissima. Rursus declaratio — incredibilem mihi laetitiam attulit: eoque maior erat haec laetitia, quod ad illa superiora accedebat.» Aliquid fortasse fuisset, si scriberetur *ad illam superiorem.* Audax sane mutatio est, sed, ut nunc lectio est, locus inconcinnus est. Tum suadeo, ut reponatur: «quam erga me a pueritia *habuisses.*» Orellius iam observavit, *contulisses* flagitare *in*,

non *erga*; praeterea *conferre* multo aptius dicitur de *natu maiore* in *minorem*, quam contra.

In § 3 bene distinxit Baiterus: « Adhuc enim — *patitur* tua summa humanitas et sapientia, me quod sentiam, libere dicere, » sed legendum est, ni fallor, *patiatur*.

Ep. 6 § 1: « Quae locutus est Furnius noster de animo tuo in rempublicam, ea gratissima fuerunt senatui populoque Romano probatissima. » Cur hic quae senatui dicuntur fuisse *gratissima*, populo Romano separatim vocentur *probatissima*, nulla causa est. Haec tamen iusta causa non esset, cur haec sententia damnaretur, ni verborum nexus obesset, quominus haec *ubertas* orationis admitteretur. Vocc. *Senatus Populusque Romanus* tam arcte copulantur, ut *probatissima* ad utrumque referendum esse videatur. Quibus de causis suspicor post *gratissima* omissum esse *mi* i. e. mihi, et comma ponendum post *fuerunt*. Insuper § 3 sic constituo: « Talem igitur te esse oportet. *Quare* primum te ab impiorum civium tui dissimillimorum societate seiungas — — — [ut] pacem esse iudices non in armis positis, sed in abiecto armorum et servitutis metu. »

Extrema epistola difficilis est explicatu: « Haec impulsus benevolentia, scribit, scripsi paulo severius: quae tu in experiendo in *ea ratione*, quae te digna est, vera esse cognosces. » Haec verba nullum commodum sensum praebere, viderunt alii; sed locus adhuc emendari non potuit. Patet Ciceronem illis verbis voluisse significare, optare se reipublicae Plancum satisfacturum, bello gerendo adversus Antonium. Quod dixerat Cicero de honore consulatus, id necesse erat Plancus experiretur: si male sentiret in consulatu esset summa deformitas; si patriae faveret, magnus esset consul et consularis. Haec breviter potuissent exprimi his verbis: « quae tu in experiendo vera esse cognosces. » Quum vero alterutrum tantum ei accidere posset, Ciceroni, meo quidem iudicio, significandum erat, se sperare meliorem Plancum facturum esse optionem. Et hoc fecit fortasse ita: « quae tu in experiendo, — *modo ineas ratio-*

nem, quae te digna est, — vera esse cognosces.» Poterat etiam: «quae tu in experiendo, *inita* ratione, quae te digna est, vera esse *cognoscas!*

Ep. 7 § 1: «Sed breviorem me faciunt —; altera, quod M. Varisidium, *equitem Romanum*, familiarem meum, ipsum ad te transire iussi.» In tali epistola eiusmodi notitias, qualis est *Equitem Romanum*, nemo addit, neque hoc fecit Cicero. Eodem modo auctor sum, ut deleatur *imparati* in ep. 8 § 4 in verbis: «*praematura* denunciatio boni civis *imparati* quam periculosa esset, ex casu collegae videbam.»

In ep. 8 § 5: «Ex quo intelligi *curam* reipublicae summae defendundae iam pridem apud nos *excubare*.» Satis invenuste *cura* dicitur *excubare*; homines et cuiuscunque generis *animantes* excubare, quid mirum? Sed *curam* excubare, difficile est ad intelligendum. Aliquid fortasse esset *cura excubans* adiective positum. Quamobrem legere malim *cura* et delere *apud*.

Ep. 9 § 2: «Sic honores praemiaque vestra suspicio, conferenda certe cum immortalitate, ut sine his nihil de meo studio perseverantiaque sim remissurus.» Hoc loco Plancus affirmat, se tanti facere honores et praemia Populi Romani, ut, *etiam si* sibi non contingant, tamen patriae defensioni operam summam daturus sit. Intercidit ante *sine* coniunctio *etiam*.

Ep. 11 § 2: «Animadverti — duas ei spes esse propositas, unam Lepidi ipsius, alteram exercitus. Quod quaedam pars exercitus non minus furiosa est, quam qui cum Antonio fuerunt, equitatum revocavi; ipse in Allobrogibus constiti, ut proinde ad omnia paratus essem, ac res me moneret.» In his divulsa sunt, quae antea cohaerebant. Etenim his verbis Plancus causam non reddit, cur revocaverit equitatum, sed cur putet Antonio duas spes esse propositas. Itaque lego: «Animadverti — — duas ei spes esse propositas, unam Lepidi ipsius, alteram exercitus, quod quaedam pars — fuerunt. Equitatum revocavi; ipse in Allobrogibus constiti» cet.

Plura tentanda sunt in epistola *duodecima*. Statim in ipso

initio legimus: «tamen ita te victorem complectar — —, ut magnam partem mihi laetitiae tua dignitas affert, quam et *esse iam et futuram amplissimam* intelligo.« Ita, credo, sententia abhorret a more loquendi. Dicimus vulgo: «tua dignitas *iam est* amplissima, sed tamen *erit multo amplior*,» aut, «tua dignitas *erit*, vel potius *iam est amplissima*.» Quae locutiones non sunt quidem eiusdem significationis, sed tali tempore et tali re his praecipue solemus uti, non ea, qua Cicero nunc usus esse putatur. Rescribo «quam futuram amplissimam atque esse iam intelligo cf. II. ep. 5 § 2. Quis ferat in Caesare B. G. VII. c. 30: «plusque animo providere et praesentire existimabatur, quod, re integra, primo *incendendum Avaricum*, *post deserendum* censuerat.» Hoc consilium nunquam dederat Vercingetorix, sed dixerat: «primo *deserenduu*, post *incendendum* esse Avaricum.» In Cicerone sequuntur brevi post: «Quod mihi quidem minime novum, qui et te nossem et tuarum litterarum ad me missarum promissa meminissem et haberem a Furnio nostro tua penitus consilia cognita, sed senatui maiora visa sunt, *quam erant exspectata*.» Quis, quaeso, haec sincera esse arbitretur? Opponuntur simpliciter: «*quae* mihi quidem minime *nova* fuerunt, *quia* talia a te *exspectaram;* senatui maiora visa sunt, *quia non erant exspectata*. Si sic Cicero cogitatum enunciavit, corrigenda sunt *quae* — *nova* pro *quod* — *novum* et *quia non* pro *quam* cf. XII. ep. 5 § 1.

In § 3: «Placuit nobis, ut statim ad Cornutum, *praetorem urbanum*, litteras deferremus.» Cur addendum *praetorem urbanum?* Planco hoc non erat ignotum. Et tum: «Qui cum gratia effecisset, ut sua sententia prima pronunciaretur, frequens *eum* senatus reliquit et in alia omnia discessit.» Quamquam *eum* dici potest, tamen quia eadem significatione occurrit *relinquere sententiam*, hic multo melius duco restituere *eam*.

In fine Ep. 13 habemus, «Qui enim [*M.*] Antonium oppresserit, is bellum confecerit.» *Itaque Homerus non Aiacem neque Achillem, sed Ulyxem appellavit πτολίπορθον.* Bellissimum vero argumentum! Num tu, lector, serio credis istas

ineptias Ciceronem addidisse? Miserrime, statim dices, hoc loco oratio interpolatione funestata est. Satis notum est vel ex scholiis Homericis, quae huius rei saepe faciunt mentionem, apud Homerum Ulyssem *Troiae* esse *domitorem*, ut dicit Horatius, cum illud Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσε in Latinum sermonem convertit. Non urgeo Ciceronem debuisse dicere τὸν πτολίπορθον, nam et *alii eodem* ab Homero epitheto ornantur, sed hoc loco illud prorsus ineptum est. Quanto efficacius clauditur epistola, scholastica hac annotatione liberata! Eodem modo delendum est in ep. 14 § 1 *Mutinensi* in his: «Fugisse enim ex proelio *Mutinensi* dicuntur notissimi latronum duces.» Admonet me hic locus, ut eandem medelam adhibeam Ovidii Met. VII. vs. 191, ubi ita Medea loquitur:

«Nox, ait, arcanis fidissima, quaeque diurnis
Aurea cum *Luna* succeditis ignibus, astra,
Tuque, triceps *Hecate*, quae coeptis conscia nostris
Adiutrixque venis, *cantusque* artesque magorum,
Quaeque magos, Tellus, pollentibus instruis herbis,
[*Auraeque et venti montesque amnesque lacusque*]
Dique omnes nemorum, Dique omnes noctis adeste:
Quorum ope, cum volui, ripis mirantibus *amnes*
In fontes rediere suos, concussaque sisto,
Stantia concutio *cantu* freta, nubila pello,
Nubilaque induco, *ventos* abigoque vocoque,
[*Vipereas rumpo verbis et carmine fauces*]
Vivaque saxa suo convulsaque robora terra
Et silvas moveo iubeoque tremescere *montes*,
Et mugire solum manesque exire sepulchris.
[*Te quoque, Luna, traho, quamvis Temesaea labores*
Aera tuos minuunt, currus quoque carmine nostro
Pallet avi, pallet nostris Aurora venenis]
«*Vos* mihi taurorum flammas hebetastis cet.

Persuasum habeo versus, quos uncinis inclusi, spurios esse, eosque, qui, quid pulcrum sit, sentiant, habebo, credo, mihi adsentientes. Quam turpiter interpolatores poetas corruperint,

nuperrime de Horatio, Propertio Ovidioque demonstratum dedit Gruppius; quam male descripti sint, millies patuit. Nuper mihi frater amantissimus misit mihi particulam manuscripti deperditi Ovidiani. Videtur fuisse satis antiquus ille codex. Quare lubet paucorum horum versuum varias lectiones hic communicare: sunt Libri octavi vs. 670—682 et in altera parte vs. 698—704. In vs. 670 varia lectio est.

Pocula *que* cava sunt *fventibus* illita ceris.

Inter vs. 673 et 679 omissae sunt quatuor regulae, sed adest signum omissionis; in vs. 679 legitur

Interea *exhaustum tociens* cratera repleri

et in vs. 782: *Palemon* pro *Philemon.* In vs. 698 legitur

Dumque ea mirantur, dum *defflent* fata suorum

vs. 701. Stramina flavescunt *ornataque marmore tellus*

Celateque fores adopertaque *tecta videntur.*

Tum repetitur vs. 682 et vs. 703 et 704 sic habet:

Talia *cum* placido Saturnius edidit ore

Discite iuste senex et femina coniuge iusto.

Potest una lectio nobis usui esse in Ciceronis de Nat. Deor. c. 3 § 6: «quod et orationes declarant, refertae philosophorum sententiis et doctissimorum hominum familiaritates, quibus semper domus nostra *floruit.*» Offendit voc. *floruit:* in nostro manuscripto pro *flaventibus* legitur *fventibus.* In Cicerone praeferam *favit.* Sed redeo ad epistolas.

In ep. 18 init. legimus: «ipse, ut spero, diebus octo, quibus has litteras dabam, cum Lepidi copiis *me* coniungam.» Pro *me* malim *meas.*

Abundat nomen *belli* in ep. 19 § 2: «Sed, mi Plance, incumbe, ut *belli* extrema perficias cf. ep. 13 et 14.

In ep. 20 § 2: «Nunc vero *etiam iam* erroris causa sublata est.» Dici sine dubio potest *iam etiam*, sed haec dictio excludit *nunc*, saepe dicitur «*nunc quoque iam*,» sed longe alio sensu. Eiiciatur ergo *iam.*

Alia praebet ep. 21, cuius § 1 haec habet: «Non licuit diutius bene de eo sperare.» Contextus flagitat *non bene;* in

§ 4 eiiciendum est *Lepidus* ante *concionaretur;* in § 6: «Fac valeas meque diligas,» est contra consuetudinem Planci, qui solet scribere «meque *mutuo* diligas, quod facile potuit omitti. Ceterum recte dicitur *bene vale et me dilige* cf. XI. ep. 28 et XII. ep. 12 extr.

In ep. 24 § 6: «Quod vivit Antonius *hodie*, quod Lepidus una est, quod exercitus habent non contemnendos, quod sperant, quod audent, omne Caesari acceptum referre possunt.» Vocabulum *hodie* hoc loco nihil significare concedas, nisi forte credis *hodie* poni posse pro *adhuc*. Quod ut verum esse demonstretur, huius usus exempla afferenda sunt, quae non facile in medium proferentur. Dicit Plancus eodem fere modo, quo Cicero scribit Trebonio ep. 28 § 1: «Quod — tuo beneficio *adhuc vivit* haec pestis, interdum tibi subirascor, coll. ep. 23 § 4; Ovid. Met. XII. vs. 593. Si quis ob epanalepsin rescribere velit *adhuc* pro *hodie*, non refragabor; sin minus, emendabo: «Quod vivit Antonius hodieque Lepidus una est.»

In ep. 25 § 1: «Si interest, id, quod *homines* arbitrantur, reipublicae te — navare operam, nihil videris — — melius facere posse.» Praestat reponere *omnes* pro *homines*. Ipse Cicero scribit in extrema epistola: *omnibus* probari videbatur oratio mea,» et supra: «praeterea fama scientiaque omnium.» Credi vix potest, quam saepe *homines*, scriptum *omines* confundatur cum *omnes*, ut *omnia* cum *omina*, *vis* cum *ius*, *mox* cum *nox*, *mors* cum *mos*, *nimis* cum *animis* etc.

Ep. 30 affatim docet, quam inepte interpolatores nonnunquam agant. In initio epistolae Antonius dicitur eduxisse legionem *secundam* et *quintam tricesimam* et deinde copias continuisse ad *Forum Gallorum*. Paulo post in § 3 memoratur *eadem* legio *quinta tricesima*, sed additur *Antonii*, quasi necesse esset hoc addere; tum in § 4 memoratur «locus, ubi erat pugnatum» et statim inserit nescio quis *ad Forum Gallorum*, quamquam hoc modo dictum erat et ex tota epistola apertum est. Item in § 4 Antonius dicitur se in castra *sua* recepisse, et ne Cicero ignoraret, ubi castra sita essent, adiec-

tum est *ad Mutinam*. In extrema epistola: «Aquilae duae, signa sexaginta sunt relata.» Supervenit aliquis, qui adscribit *Antonii*. Et narratio accuratissima huius pugnae, ex qua luce clarius est eventum Hirtio et Pansae fuisse opportunum, finitur verbis: «Res bene gesta est,» quae ego in margine repono. Videmus ludi magistros explicare faciliora, manum abstinere a difficilioribus. Ostendit hoc eadem epistola in § 4. Loquitur Galba de *Aemilia*. Quanto iustior causa fuisset addendi *via?*

Ep. 33 § 1: «tametsi tantam calamitatem reipublicae quam tardissime audire optandum est: *sed illis, qui prodesse nihil possunt neque mederi.*»

Postrema verba toto coelo discrepant a sententia Pollionis. In margine, credo, annotatum erat «*sine dubio* vel *scilicet* (quod in *se d* vel *set* latere suspicor) «illis, qui prodesse nihil possunt, neque mederi.» Eadem fortasse manus vocc. *post hiemem* adiecit in § 3: «nulla enim *post hiemem* fuit ante eam diem navigatio,» et scripsit in extrema ep. 34 «ex castris, *ex Ponte Argenteo.*»

Liber Undecimus.

In ep. 5 § 2: «Tu, si dies noctesque memineris, quod te facere certo scio, quantam rem gesseris, non obliviscere profecto, *quantae* tibi etiamnunc *gerendae sint.*» In postremis Cicero, me iudice, non spectavit res *multas*, sed *unam*, et quae fuerit, patet ex § 3, ubi dicit: «Quamobrem te obsecro — *ut in perpetuum rempublicam dominatu regio liberes.*» Lege «*quanta* tibi etiamnunc *gerenda sit.*»

Mendosa est ep. 10 § 1. «Gratiorem me esse in te posse, quam isti perversi sint in me, exploratum *habes*, *sit an* hoc tempore is videantur dici causa, mallem tuum iudicium, quam ex altera parte omnium istorum.» Valde depravata sententia est, quam nemo ausus est restituere. Et tamen ratione habita stili epistolaris dubium non est, quin scripserit Brutus: «exploratum *habeto: scito*, *licet* haec temporis videantur dici cau-

sa, *malle me* tuum iudicium, quam ex altera parte istorum omnium.»

In ep. 13 § 3: «et orare coeperunt (milites), ut Pollentiam iter *facerent.*» Desiderari puto *iter faceret* (Antonius).

In ep. 14: «Sed bellum istuc *renatum* mirantur homines.» Non dicitur apud Ciceronem eo modo *renatum*, sed *renovatum* vel *redintegratum*, quorum prius recipiendum est cf. XII. ep 30 § 2; IV. ep. 7 § 3.

In ep. 22: »Nutus tuus potest hominem summo loco natum, summo ingenio, summa virtute, officiosissimum praeterea et gratissimum, *incolumem* in civitate retinere.» Quid sit *incolumis* tali tempore, nemo nescit. Transitive dicitur *retinere in civitate*, intransitive *remanere in civitate*, i e. manere *incolumem* cf. ep. 28 § 2 et 3; XIII. ep. 5 § 2. Igitur vel *incolumem* vel *in civitate* peperit interpolandi studium.

Ep. 23 § 1: «Quodsi omnia essent aliena, tamen tribus *tantis* exercitibus, *propriis reipublicae*, *valentibus*, magnum animum habere debebas.» In *tantis* iam latet *valentibus;* credo legendum esse *reipublicae volentibus* et *propriis* glossam marginalem esse, quae olim fuerit *propitiis*.

Liber Duodecimus.

Ep. 1 init.: «Habet illa quidem tantum, quantum nunquam mihi in mentem venit optare; sed contenta non est, et pro magnitudine et animi et beneficii vestri a vobis *magna desiderat. Adhuc* ulta suas iniurias est per vos interitu tyranni: nihil amplius.» Si sententiam bene intelligo, circumscribi potest hoc modo: «magna quidem res in salutem communem gesta est interfecto tyranno, sed *magna* sive maiora *adhuc* restant.» In tali cogitatione omitti non potest *adhuc:* contra sequentibus sine ullo detrimento vocabulum illud demi potest, in quibus si quidquam esset addendum, melius procul dubio esset *quidem* quam *adhuc*, quoniam opponitur: «ornamenta *vero* sua quae recuperavit?» Itaque corrigo «magna desiderat ad-

huc. Ulta suas iniurias est per vos interitu tyranni: nihil amplius.»

In § 2: »Fecimus id quidem temporibus cedentes, *quae valent in republica plurimum.*» Ultima verba interpolatoris sunt. Multae tales in epistolis venditantur sententiae, quas equidem expellendas esse arbitror. Sic legitur ep. 10 § 2. «Sin quid titubatum [ut fit in bello],» X. ep. 23 § 1: «Pudor me [qui in bello maxime est periculosus] hunc casum coegit subire, et III. ep. 4 § 2: «nec id victoris vitio, sed ipsius victoriae [quae civilibus bellis semper est insolens], et sic saepius.

In ep. 10 § 1: «Nos hic de Dolabella quotidie, quae *volumus*, audimus» Melius esset *velimus* cf. ep. 8 § 2, ep. 25 a § 7.

Ep. 14 § 3. «Rhodii nos et rempublicam quam valde *desperaverint*, ex litteris, quas publice misi, cognosces.» Non est huius loci desperatio, sed *spreverant* Rhodii Lentulum. Verum credo *spreverint* cf. ep. 15 § 2. Et in § 7: «tamen non despero neque defatigabor *permanere* non solum in studio libertatis, sed etiam in labore et periculis.» Sic *defatigare* nunquam construitur. Delendum est *permanere.*

In ep. 23 § 2: «*Rerum urbanarum* acta tibi mitti certo scio.» Glossa est *Rerum urbanarum* cf. ep. 8 § 1; ep. 9 § 1; ep. 22 § 1 et I. ep. I. ep. 8 § 3. Crede mihi, semper Cicero de industria in epistolis brevitati servit, ponit tantum verborum, quantum *necesse est.*

Ep. 24 § 2: «nec postea, quam suscepi causam *libertatis*, minimum tempus amisi tuendae salutis *libertatisque* communis.» Perperam abundat *libertatisque.*

In § 3: «Facies igitur, ut — litteris tuum et erga illum et erga Dionysium studium *perspiciamus.* Tota epistola numerus occurrit *singularis:* quare nunc *pluralis* minime ferendus. Lege *perspiciam.* *Vale.*

Liber tertius decimus.

Ep. 1 § 2: «Ac te illud primum rogabo, ne quid invitus

mea causa facias, sed id, quod *mea* intelliges, tua *nullam in partem multum interesse*, ita mihi des» cet. Aut sequenda erat lectio «mea intelliges *multum*, tua nullam in partem interesse,» aut legendum «quod [mea] intelliges, tua nullam in partem *aut non* multum interesse.» Vide ep. 2: «Si tua nihil aut non multum intersit.

In ep. 4 § 1: «deinde, quod summo studio *populi Romani* a me in consulatu meo defensi sunt.» Legendum est »*Senatus Populique Romani*. Conferantur, quae statim sequuntur et § 3. Etiam aliquid culpandum est in § 4: «sed quoniam apud te nihilo minus hoc tempore valere me confido, quam valuerim semper apud *omnes*, pro nostra summa necessitudine — peto abs te, ut cet.» Orellius proponens *apud bonos omnes* rem acu non tetigit. Legendum est «apud omnes *meos*, quod et sententiae magis convenit et facilius poterat omitti cf. VI. ep. 2; XIII. ep. 32. 1, et ep. 49.

In ep. 9 § 2. Eiicienda sunt vocabula *Bithynicae* ante *societati*, *societas* post *quae;* tum *in ea societate* post *qui est magister;* quemadmodum in ep. 10 § 2 tollendum est *M. Terentius*, nam sic non solet Cicero in epistolis. Sed revertor ad ep. 9 § 3: «curesque, ut eius operae, quod tibi facile factu *est*, quam gratissimae sint sociis,» contra consuetudinem Ciceronis dicitur nunc «quod tibi facile factu *est.*» Id alibi dicitur «quod sine tua molestia *fiat*» aut «quod commodo tuo *fiat*» cf. e. g. ep. 35, ep. 2, ep. 23, ep. 26, XIV. ep. 5. Etiam hic legendum *sit*, nam *quod* ponitur pro *quoad*, *quantum*. Eadem medicina eget Lib. VIII. ep. 9 § 4.

Haereo etiam in ep. 10 § 1, sed nescio, quomodo locus sit corrigendus: «sed cum — a me contenderet, ut quam diligentissime scriberem, *malui* facere, quod meus familiaris tanti sua interesse arbitraretur.» Nonnulla verba omissa sunt. Fortasse tale quid dixit Cicero, malui *mutare consilium*, *quam non* facere cet.

Ep. 14 § 1: «Ea res a Volcatio, *qui Romae ius dicit*, reiecta in Galliam est.» Hoc vero Brutus bene sciebat. Contra

in ep. 15: «Praecilium tibi commendo unice,» praenomen periit, quod fuit fortasse *P*.

Ep. 16 § 1: «P. Crassum — dilexi plurimum, et ex eo, quum ab ineunte eius aetate bene speravissem, tum *per me* existimare coepi iis iudiciis, quae de eo feceras, cognitis.» Malim «tum *permagni eum aestimare* coepi.» Cf. II. ep. 13 § 2. In § 4: «et tamen, quod negaram, commendo tibi eum.» Ut saepius, sic etiam hic legendum,» *sed tamen* cet. Cf. ep. 18 § 2; II. ep. 3 § 2; XII. ep. 24.

Valde corrupta est ep. 19 § 2: «explorata vero eius incolumitate, omnia a te *studia summa* cura peto.» Alii alia proposuerunt; simplicissima mihi ratio videtur emendandi «omnia a te studio summo *ut cures* peto.» Rursus secludenda in ep. 22: «*quibus tibi Manlium commendabat*.» Turpius, si quid sentio, sed eodem modo peccatum est in ep. 29 § 4: «Ille in morbum continuo incidit, *ex quo non convaluit*. Aeger Corcyram venit; ibi est mortuus.»

Non capio, quid sit in ep. 30: «commendo inprimis ipsum virum —— iis studiis litterarum doctrinaeque *praeditum*, quibus ego maxime delector,» *studiis litterarum* PRAEDITUM, sed multo melius, quid sit *studiis deditum*. Cf. ep. 16 § 4 I. ep. 7 § 10; III. ep. 10 § 7.

Grave vitium haeret in § 2: «*Peto* igitur *abs te*, *ut eum*, sive aderit sive non venerit in Siciliam, *in meis intimis maximeque necessariis scias esse*, *itaque* tractes cet.
Quis ita loquitur? Age, restitue mecum: «Pete, ut eum ——, *cum* in meis intimis scias esse, *ita* tractes cet. cf. ep. 3. et ep. 76 § 1.

Ep. 33: «Cn. Otacilio Nasone utor familiarissime, ita prorsus, ut illius ordinis nullo familiarius.» *Illius* indicat aliquid sententiae deesse. Et desunt sine dubio post *Nasone* litterae *E. R.* i. e. equite Romano.

Ep. 25: «Peto igitur abs te, ut *omnibus rebus* —— ei commodes.» Eodem modo periit praepositio *in*. Legas igitur *omnibus* IN *rebus*. Cf. ep. 32 § 2, ep. 37, ep. 53 § 1, ep. 69

§ 2. Idem vitium contraxit ep. 28 § 2: «Est enim in eo tum virtus — *cum* studia illa nostra.» Supplendum enim est «*tum amat* studia illa nostra.»

In ep. 38 interpolator inseruit *Siciliensi* post *quaestura mea* et *Romae* in verbis: «Omnino nunc ipse Bruttius *Romae* mecum est.»

Devenimus ad epistolam 44^am^, quae necessario opponi debet epistolae 74^ae^.

CICERO GALLO.

Etsi ex tuis et ex L. Oppii, *familiarissimi* mei, litteris cognovi te *memorem commendationis meae*, idque pro tua summa erga me benevolentia *proque nostra necessitudine* minime sum admiratus, *tamen etiam atque etiam tibi L. Oppium praesentem et L. Egnatii, mei familiarissimi, absentis negotia commendo. Tanta mihi cum eo necessitudo est familiaritasque, ut, si mea res esset, non magis, laborarem. Quapropter gratissimum mihi feceris, si curaris, ut is intelligat, me a te tantum amari, quantum ipse existimo. Hoc mihi gratius facere nihil potes; idque ut facias, vehementer te rogo.*

M. CICERO Q. PHILIPPO.

Etsi non dubito pro tua in me observantia *proque nostra necessitudine*, quin *commendationem meam memoria teneas*, — — — — — — — — — — — — — — — — — — *tamen etiam atque etiam* eundem *tibi L. Oppium*, familiarem meum, *praesentem et L. Egnatii, familiarissimi mei, absentis negotia commendo. Tanta mihi cum eo necessitudo est familiaritasque, ut, si mea res esset, non magis laborarem. Quapropter gratissimum mihi feceris, si curaris, ut is intelligat, me a te tantum amari, quantum ipse existimo. Hoc mihi gratius facere nihil potes; idque ut facias, vehementer te rogo.*

Possent duo haec exempla docere, Ciceronem saepe *iisdem* verbis de *iisdem* rebus ad diversos homines scripsisse, si alterum huius rei exemplum ad manum esset. Nunc vero adsunt, si quid iudico, fraudis indicia. In priore epistola Oppius dicitur *familiarissimus*, qui in altera dicitur *familiaris*, ut etiam legimus in ep. 4, quae ad eundem Gallium vel Gallum scripta est. Neque verisimile est, eum familiarissimum fuisse Ciceroni, qui Egnatii procurator fuerit. Huc accedit, Ciceronem, qui *ambo* commendat, declarare cum Egnatio solum sibi tantam familiaritatem esse, ut, si sua res esset, non magis laboraret, sed contra non *multum* laborare, *quomodo* Oppium commendet. Porro ipsum illud initium epistolae 44^ae^ non satis aptum

est eius rei commendationi, cui iam pro magna parte satisfactum est. Possemus fortasse Ciceronem ita scripsisse concedere si constaret, eum, cui scriberetur, rem non amplius curare, sed contrarium ex illo initio confici debet. Tum enim Cicero (certe ita urbanus est), vel si *nihil* esset effectum commendatione priore, in initio iteratae diceret, quod hoc loco creditur scripsisse, e. g.: «gratum mihi fecisti, quod commendationem meam tenuisti memoria; sed tamen etiam atque etiam tibi Egnatii negotia commendo.» In primis illis verbis Ciceronis ingenium non agnosco; et, quum posterior pars tota similis est epistolae 74ae credo nobis hoc loco rem esse cum Pseudo-Cicerone. Dubito etiam de aliis epistolis, sed de his fortasse alias.

Ep. 55 § 1: «Etsi mihi videor intellexisse — — te ipsius (Anneii) causa vehementer *omnia* velle.» Dici potest, aut *omnia velle alicuius causa* aut *valde, vehementer velle* aut *cupere alicuius causa.* Igitur hoc loco deleam *omnia* cf. ep. 64 § 1; ep. 71 § 1; III. ep. 7; XVI. ep. 17 extr., et saepius, ut in ep. 57: «*te ipsius* [*M. Anneii*] (sic) *causa omnia velle.*

In ep. 60 § 1 ante *benevolentiam* deleram *bonam*, quod etiam fecit Klotzius cf. I. ep. 5 a § 1. Eiusdem monetae est in ep. 66 § 1 voc. *calamitosum* in his, «a te hoc omni contentione peto, ut ad ea, quae tua sponte — — faceres in hominem tantum et talem, calamitosum» cet. De formula *tantus et talis* cf. XV. ep. 4 § 14; ad Att. IX. ep. 7 B § 2. Verg. Aen. I. vs. 606.

In ep. 69 edidit Baiterus in § 1: «Haec ad te eo pluribus scripsi, ut intelligeres, me non *vulgare* nec ambitiose — scribere.« Mihi in mentem venerat «ut intelligeres, me *modo non vulgari nec ambitioso.* Cf. ep. 7 et 70.

Nemo vulgatam lectionem defendet, in ep. 72 § 1: «Caerelliae — rem — commendavi tibi praesens in hortis tuis — tuque mihi — omnia te facturum liberalissime recepisti.» Legendum est *tumque* cf. II. ep. 7 § 4. In § 2: «Peto igitur, ut memineris omnia, *quae* tua fides *pateretur* cumulate ve-

cepisse,» ipsa rei notio postulat, ut legatur: «*quod* tua fides *pateretur*,» cf. ep. 2, ep. 23 § 2, ep. 26, ep. 27, ep. 32, ep. 35, ep. 37, ep. 53, ep. 61, ep. 69, ep. 78, XIV. ep. 5 § 2; ex quibus locis patet verum non esse, quod Klotzius praecepit ad XIV. ep. 4 § 6: «*quod potes*, scribi posse pro *quantum potes*. Tali significatione dicitur, opinor, aut *quod poteris* aut *quod possis*.

Ultimus huius Libri locus est in ep. 77 § 1: «cum his temporibus non *sane* in senatum ventitarem.» Non *sane* requiritur, sed *saepe*. Non potest displicere *saepe ventitare*, quod crebro legitur.

Liber Quartus Decimus.

In ep. 1 § 4: De loco nunc quidem *iam* abiit pestilentia.» Haec lectio sana non est; conieci: «De *hoc* loco nunc quidem [iam] abiit pestilentia.» In § 7: «sed si offendet me loci celebritas, alio me conferam, ad te scribam.» Multo melius cohaeret sententia, si scribimus: «Sed si (offendit *enim* loci celebritas) alio me conferam, ad te scribam.»

Alia praebet ep. 2 § 1. Rectissime nunc, auctore Wesenbergio, Klotzius edidit: «Nec enim habeo, *quod* scribam, sic et scribendum est in XVI. ep. 6. Causa in vulgus nota est. Fortasse etiam in § 2 legendum est: «A te quidem omnia fieri fortissime et amantissime *audio* (legebatur *video*) nec miror, sed maereo cet.

In ep. 5 extr. legimus: «Vos —, si nos amatis, curate, ut valeatis. *Vale. Athenis* a. d. xv Kalendas Novembres.» Fortasse spurium est *Athenis*, sed sine dubio delendum *vale*. Ne cogitavit quidem interpolator scribendum fuisse *valete* cf. ep. 6 et sic saepe. Neque retinere velim in ep. 8: «Quod celeriter me fecisti de Caesaris litteris certiorem, fecisti mihi gratum. Item posthac, si quid opus erit, *si quid acciderit novi*, facies, ut sciam. Cura, ut valeas. Vale. D. IIII Nonas Iun.,» vocabula *si quid acciderit novi* et *vale*.

Liber Quintus Decimus.

Sensui nocet in ep. 1 § 3 voc. *cedere* in his: « Et ut is hostis, qui esset in Syria, sciret exercitum populi Romani non modo non *cedere* iis nunciis allatis, sed etiam propius *accedere.* » Lectio *cedere* repudianda est, quoniam longe aliud significat, quam quod hoc loco desideramus, nempe *recedere*, cf. VIII. ep. 10 § 1.

Ep. 4 § 4: « reges habet finitimos, qui etiamsi sunt *etiam* amici nobis, tamen aperte Parthis inimici esse non audent. » Ernestius eiicit *etiam*, Orellius *clam* praefert: equidem malo *in otio* i. e. in pace. In § 8: « Eranam — — ex antelucano tempore usque ad horam diei decimam — — cepimus. » Desunt hic, « quum esset pugnatum. » In § 12: « a me autem haec sunt profecta, — — ut praestantissimas tuas virtutes non tacitus admirarer » cet. Quamquam etiam aliis in hac paragrapho aegre careo, tamen maxime requiro: « sunt *in te* profecta » cf. II. ep. 19 § 2; III. ep. 1 § 1; V. ep. 5 § 2. In § 14: « Sed tale atque tantum, ut multi nequaquam paribus *rebus* honores summos a senatu consecuti sint. » Levius est omissum esse post *rebus* aut voc. *gestis* aut *bellicis*, quod abesse non solet.

Liber Sextus Decimus.

Valde ridicula mihi scriptura videtur in ep. 7: « cura, ut valeas etiam atque etiam, mi Tiro. Vale. » Interpunge sic: Cura ut valeas. Etiam atque etiam, mi Tiro, vale, cf. ep. 5, ep. 6, ep. 11, ep. 14 et ep. 9, ubi recte editur: « Etiam atque etiam, noster Tiro, vale. »

In ep. 6 § 2: « In Italiam euntibus omnibus ad me litteras dabis, ut ego euntem Patras neminem *praetermitto.* Lege *praetermittam*, ut in ep. 5 § 2, sic etiam hic Ciceronem multo melius est promittentem facere, quam ita declarantem. Et alibi memini Ciceronem eodem modo futurum adhibere. Quare in Lib. I. ep. 5b § 2 *praetermittemus* tueor.

Non intelligo in ep. 9 § 3: «Symphoniam Lysonis vellem vitasses, ne in quartam hebdomada incideres,» quanquam sentio quomodo id alii explicaturi sint. Quum autem pateat ex ep. 11ª. Tironi vim morbi conversam esse in *quartanam*, mihi magis placeret eiicere *hebdomada* et legere *quartanam*.

Ultima est ep. 12: «Sin autem suis condicionibus *stare* noluerit, bellum paratum est.» In Mediceo legitur *istare*, in quo fortasse aliquis *instare* latere existimet, et *voluerit* legendum pro *noluerit*. Huic ego non adsentiar. Opponuntur enim inter se: «si Caesar id *fecerit* i. e. si concesserit, ut de suis condicionibus senatus deliberet, praesidiis suis ex iis locis remotis, quae occupaverit, et «sin autem suis condicionibus stare noluerit.» Posteriora tamen requirunt *ita* vel *sic* i. e. ea lege, ut removeat praesidia. Illud ante *stare* intercidisse arbitror.

Corollarii instar adiiciam, quae collegi de *quantitate* genitivorum illorum adiectivorum et pronominum, quae in Grammaticis dicuntur in *ius* exire. Ne hodie quidem inter doctos constat, utrum genitivi *unius*, *solius*, *illius* et sim. cum *i* longo sint pronunciandi, an cum brevi. Ut mihimet ipsi rem ad liquidum perducerem, percurri aliquot poetas et notavi locos, ubi genitivi illi adhibiti sunt. Operae pretium videtur hic communicare, quid illud examen me de harum quantitate docuerit. Initium examinis duxi a Catullo, poeta, si quis alius, metri perito, hac in re parco licentiae adhibendae, florente *aurea* aetate sermonis Latini; praecipue etiam, quia Catullus variis metri generibus usus est.

In Catullo igitur unus exstat locus, ubi in hexametro dactylico *i* pronominis *ille* longum est, in carm. 67 vs. 23:

Sed pater *illius* nati violasse cubili

in ceteris ubique illud *i* breve esse constat. In *hendecasyllabis* carm. 3 vs. 8:

nec sese a gremio *illius* movebat.

In eodem metro carm. V. vs. 3:

omnes *unius* aestimemus assis.

In *iambico* carmine IV. vs. 3:

neque *ullius* natantis impetu trabis.

In carmine *Sapphico* XI. vs. 22:

qui *illius* culpa cecidit, velut prati.

In *choriambico* carm. 17. vs. 10:

verum *totius* et locus putidaeque paludis

In *choliambico* carm. 37. vs. 2:

Atqui putate: namque *totius* vobis

In *hexametro dactylico* carm. 64. vs. 43:

Ipsius ad sedes, quacumque opulenta recessit.

et vs. 67:

Ipsius ante pedes fluctus salis alludebant.

et vs. 349:

Illius egregias virtutes claraque facta.

Sic carm. 68. vs. 39:

Quod tibi non *utriusque* petenti copia facta est.

Et in pentametro vs. 44:

Illius hoc caeca nocte tegat studium.

Sic et vs. 146:

Ipsius ex ipso dempta viri gremio.

In carm. 78. vs. 2:

Alterius, lepidus filius *alterius*.

In Tibulli carminibus genitivos inveni pronominum *alter* et *ille*. Horum alter *alterius* habet *i* semper correptum, sed *illius* breve tantum, si sequitur vocabulum a vocali incipiens. Loci, ubi *alterĭus* legitur, sunt Lib. III. el. 4 vs. 58, el. 6 vs. 44, Lib. IV. carm. 2 vs. 168. *Illius* cum *i* brevi invenimus I. el. 7 vs. 51, II. el. 4 vs. 52, el. 6 vs. 33 et vs. 37, cum *i* longo Lib. I. el. 8 vs. 66; II. el. 2 vs. 7, el. 6 vs. 31.

Apud Propertium occurrunt, *alterius* cum *i* brevi ubique Lib. I el. 5 vs. 30, el. 10 vs. 17, el. 16 vs. 33; II. el. 7 vs. 5. *Unĭus* sequente vocali el. 10 vs. 36, sed *unīus* el. 21 vs. 41, *illĭus* sequente vocali Lib. IV. el. 1 vs. 143, *illīus* Lib. IV. el. 5 vs. 56. Igitur etiam in Propertio *i* longum est, si conso-

nans sequitur. Ex Horatii Epistolarum libro primo locos notavi sex, quorum unus longum *ī* continet, qui est ep. 17 vs. 22 (nullīus); ceteri sunt ep. 18 vs. 37 (illíus), ep. 17 vs. 15, ep. 15 vs. 16 (utrĭus); ep. 2 vs. 57 (alteríus), ep. 1 vs. 14 (nullíus); ceterum *illĭus* legitur Ep. II. 2 vs. 99. Sat. I. 3 vs. 74. Sat. II. 5 vs. 29, *unĭus* Sat. I. 6 vs. 13, *utrĭusque* Od. III. 8. 5; *al-terĭus* A. P. vs. 410. Epist. II. 2 vs. 88 et 176, *nullius* contra A. P. vs. 324 et 320.

Ex Ovidio collegi hos locos *utrĭusque* Fast. III. vs. 571; *illĭus* Met. III. vs. 61; XI. vs. 564, XIV. vs. 492; *alterĭus* Met. VII. vs. 756. *Unīus* Met. XIII. vs. 181; ex Lucretio *utrĭusque* IV. vs. 503 et 1212, *unĭus*, II. vs. 380, *totĭus* I. vs. 983 et 397; ex Phaedro *utrĭusque* III. 10 vs. 1, *alterĭus* IV. 24 vs. 24, contra *unīus*, IV. 5 vs. 49, *illīus* IV. 8 v. 2 et III. 10 vs. 55. Sic *unĭus* legitur Virg. Aen. 1 vs. 41, sed *unīus* vs. 251 et *istius* 12 vs. 648, *utrĭusque* etiam legitur Mart. 3. 27 vs. 3.

Omnes hos locos absque praeiudicio et puerili studio congerendi omnia, quae pro nostra opinione facere arbitramur, conquisivi. Itaque non sine iusta causa et ego semper praecepi *ĭ* pronominum illorum potissimum brevi sono pronunciandum esse, et omnes fecerunt, qui stant in eadem sententia.

TANTUM.

P. S. Opusculo iam confecto, vidi etiam Ritschelium in praefatione ad Plautum Tom. I. p. 216 docere *illius* esse *creticum*. Ad locos Ovidianos addi possunt, *alterĭus*, Met. II. vs. 682, V. vs. 78, VII. vs. 41, XIII. vs. 946, XV. vs. 90; *illĭus*, XIV. vs. 492; *illīus*, III. vs. 544, IV. vs. 47 et 155; XIII. vs. 557, 572 et 573; XIV. vs. 205; *unīus*, IV. vs. 159, XI. vs. 174, XIV. vs. 546.

